

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

**POSTOJE STUDENTŮ NAVAZUJÍCÍHO
MAGISTERSKÉHO OBORU CHARITATIVNÍ A
SOCIÁLNÍ PRÁCE KE SPIRITUALITĚ A
NÁBOŽENSTVÍ**

Diplomová práce

**Studijní program
Charitativní a sociální práce**

Autor: Bc. Květoslava Buchtová
Vedoucí práce: ThLic. Jakub Doležel, ThD.

Olomouc 2023

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

**POSTOJE STUDENTŮ NAVAZUJÍCÍHO
MAGISTERSKÉHO OBORU CHARITATIVNÍ A
SOCIÁLNÍ PRÁCE KE SPIRITUALITĚ A
NÁBOŽENSTVÍ**

Diplomová práce

**Studijní program
Charitativní a sociální práce**

Autor: Bc. Květoslava Buchtová
Vedoucí práce: ThLic. Jakub Doležel, ThD.

Olomouc 2023

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a za použití zdrojů uvedených níže v Seznamu použitých zdrojů.“

.....

Poděkování

„Především bych chtěla poděkovat vedoucímu práce ThLic. Jakubu Doleželovi, ThD. za jeho čas, konzultace, vedení a podněty v průběhu tvorby této diplomové práce. Dále bych ráda poděkovala studentům, kteří byli ochotni se tohoto výzkumu zúčastnit. Poděkovat bych chtěla také mé rodině, která měla pochopení a snažila se mě podporovat. A také děkuji Bohu, který mě vede ... „

Obsah

ÚVOD	7
TEORETICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE	10
1 Místo spirituality a náboženství v sociální práci v historii profese	11
1.1 Historické vlivy na vývoj sociální práce	11
1.2 Postavení spirituality a náboženství v sociální práci.....	11
1.3 Diskurz spirituality a náboženství v sociální práci.....	14
2 Definice spirituality a náboženství: podobnosti a rozdíly	15
2.1 Spiritualita	15
2.2 Náboženství (religiozita)	16
2.3 Definice náboženství a spirituality pro potřeby předkládaného šetření	18
3 Důvody pro integraci spirituality a náboženství v sociální práci	20
4 Komponenty spirituálně citlivé sociální práce	24
4.1 Soucit a etické principy	24
4.2 Podpora klientů	25
4.3 Sociální spravedlnost.....	25
4.4 Důstojnost a hodnota osoby	25
4.5 Vztahy	25
4.6 Odborná způsobilost.....	26
4.7 Shrnutí / důsledky pro spirituálně zaměřené pomáhající činnosti.....	26
5 Místo spirituality a náboženství ve vzdělávání sociální práce	28
5.1 Dosavadní výzkum v sociální práci	28
5.2 První výzkumy u odborníků sociální práce	29
5.3 Výzkum profesora Candy.....	30
5.4 Další výzkumy zaměřené na roli spirituality a náboženství v sociální práci	30
5.5 Výzkumy zaměřené na studenty sociální práce	31
EMPIRICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE	34
6 Výzkumné šetření (postojů studentů sociální práce)	35
6.1 Cíl výzkumu	35
6.2 Výzkumná otázka.....	36
6.3 Popis použité metody sběru dat.....	36
6.4 Popis výzkumného souboru	40

6.5	Způsob zpracování dat	44
7	Analýza dat a interpretace výsledků výzkumu	45
7.1	Přijetí a posouzení klienta	46
7.2	Pomáhající intervence	49
7.3	Religiozita / spiritualita	53
7.4	Definice náboženství, spirituality a víry	55
7.5	Limity a náměty výzkumu.....	58
Závěr	59
Seznam použitých zdrojů	62
Seznam obrázků	72
Seznam tabulek	72
Seznam příloh	72

ÚVOD

Motto:

„Sbližovat se, rozmlouvat spolu, naslouchat, hledět jeden na druhého, vzájemně se poznávat, snažit se porozumět si a hledat společné body, to vše lze shrnout do jednoho slova: dialog. Jestliže se chceme setkávat a vzájemně si pomáhat, musíme rozmlouvat. O výhodách dialogu tu není třeba mluvit. Stačí jen pomyslet na to, čím by byl náš svět bez trpělivého dialogu mnoha ušlechtilých lidí, kteří udržují rodiny a komunity pospolu. Na rozdíl od neshod a sporů nebudí vytrvalý a odvážný dialog rozruch, ale nenápadně pomáhá světu žít lépe – mnohem lépe, než si dokážeme představit.“ (PAPEŽ FRANTIŠEK, 2013 str. 110)

Dialog umožňuje i studium sociální práce. Umožňuje rozmluvy s akademickými pracovníky, se studenty, s profesionály v oboru ... a konečně se sebou samým ... Neméně tak sociální pracovník je neustále vystavován dialogu s klienty a tím přirozeně konfrontován k reflexi mimo jiné i se svou spirituální dimenzí.

Dá se jistě souhlasit, že

spiritualita je klíč jak k lidské bytosti, tak k lidským vztahům. (ŘÍČAN, 2006)

Proto, jak už název uvádí a motto naznačuje, se v této diplomové práci zabýváme dialogem jak ve smyslu interpersonálním, tak intrapersonálním, a to konkrétně postoji studentů oboru sociální práce ke spiritualitě a náboženství.

V průběhu studia probíhá množství dialogů s ostatními studenty a v jejich rámci naprosto přirozeně také zpětná vazba k tématu spirituality a náboženství. A sice taková, že pro mnoho studentů oborů sociální práce je téma spirituality a náboženství docela citlivé, a možná právě proto ne zcela lehce uchopitelné. Těžké je pro studenty vnímat a pojmenovat vztah mezi spiritualitou a náboženstvím. Někteří toto téma ve výuce označovali za nadbytečné. Považovali ho za až moc intervenční, kdy údajně praktiky zasahují až příliš do soukromí klienta.

Jak sami studenti uváděli, nebyli ani ochotni téma spirituality a náboženství otevírat v rámci své praxe s klienty. Studenti si byli vědomi, že existují etické kodexy, které spirituální dimenzi předpokládají. Přesto si ale stěžovali, že neví, jak v praxi s tímto tématem zacházet, a že postrádají pravidla, návody, pokyny, vstupní dotazníky, pomoc a podporu, jak v každodenní praxi spirituálně

citlivou sociální práci směrem ke klientovi uplatňovat, jak se spirituálními potřebami klientů pracovat. Metody a přístupy tak byly na každém jednotlivci. Sami musí volit, jak si s vlastní a klientovou spiritualitou poradí. Jak studenti dále sdíleli, z výše uvedených důvodů se spirituální dimenzi při práci s klientem spíše vyhýbají. Tím se otvírá mezi klienty a sociálními pracovníky nechtěná propast, která může v některých případech přerůst až v napětí anebo odtažitost.

Toto se nakonec potvrdilo i v rámci odborné praxe. Empirická osobní zkušenost je většinou taková, že spirituální a náboženská dimenze byla v rámci praxe a dobrovolnictví tabu. Je totiž velmi náročné skloubit duchovní rovinu s praxí a vůbec ji v praxi sociálního pracovníka využívat. Ani definice sociální práce, ani etické kodexy, které se sice člověkem jako celostní bytostí zabývají, nedávají ale návod, jak do praxe spirituální rovinu konkrétně a profesionálně zakomponovat. Přitom, jak potvrzují výzkumná šetření, obě strany mají o praxi spirituální dimenze zájem a studenti – sociální pracovníci dokonce „po jakékoliv metodické podpoře lační“. (DOLEŽEL, 2021)

Diplomová práce *Postoje studentů navazujícího magisterského oboru Charitativní a sociální práce ke spiritualitě a náboženství*, kterou si dovoluujeme předložit, je reakcí nejen na výše uvedená zjištění, ale také vychází ze současných diskurzů a reaguje na současné potřeby v sociální práci. Je věnována tématu spirituální dimenze studentů a má poskytnout *vhled* do spirituální dimenze studentů (z větší části pracovníků v pomáhajících profesích; s převahou sociálních pracovníků).

Diplomová práce navazuje na původní výzkumné studie zaměřené na roli spirituality a náboženství ve vzdělávání a praxi sociální práce. Jak uvádí dosavadní studie, jeví se současná forma vzdělávání a praxe v této oblasti jako ne zcela dostatečná (viz studie uvedené v kapitole 4).

Vzdělávací, supervizní a praktické nástroje by měly obsahovat takové konkrétní prvky, aby byl podpořen rozvoj kompetencí sociálních pracovníků v oblasti spirituálně citlivé práce. Vzdělávání a supervize by měly také umožnit sociálním pracovníkům vnímat, chápat a rozvíjet vlastní spiritualitu ve smyslu „Jaké vztahy máme k sobě, takové vztahy máme ke klientům.“ (ÚLEHLA, 1999 str. 113)

Protože jedině zapojením obojího může dojít k plnohodnotnému dialogu mezi sociálním pracovníkem a klientem sociální práce a současně mohou být eliminována rizika plynoucí z případného neprofesionálního přístupu. Ať už je to váznutí dialogu mezi sociálním pracovníkem a klientem, vyhoření u sociálních pracovníků nebo prezentace vlastních postojů vedoucí až ke zcela nežádoucímu efektu, čímž je možné poškození klienta.

Diplomová práce je rozdělena do dvou částí – na teoretickou a empirickou část.

V první, teoretické části diplomové práce, je použita metoda kompilace (ŠANDEROVÁ, 2007), která vychází z rešerše odborné literatury a internetových zdrojů (včetně online přednášek) autorit působících ve zkoumané oblasti, např. Candy, Kaňáka a dalších. První kapitola prezentované práce se věnuje postavení spirituality v historii sociální práce 20. století. Druhá kapitola se zabývá definicemi a vzájemným vztahem spirituality a náboženství. Třetí kapitola vyzdvihuje důležitost propojení spirituality, náboženství a sociální práce. Čtvrtá kapitola pojednává o spirituálně citlivé sociální práci podle profesora Candy. Poslední kapitola hledá místo spirituality a náboženství ve vzdělávání studentů/dorostu sociální práce (jde tedy o přehled dostupných poznatků).

Druhá, empirická část práce vychází z uvedených teoretických východisek a metodami deskripce (BURIÁNEK, 2017) a porozumění (KAŇÁK, 2015) zkoumá a popisuje *postoje studentů ke spiritualitě a náboženství v sociální práci*. Stanovili jsme hlavní výzkumnou otázku, kterou se v této práci zabýváme. Pro sběr informací byl použit již výzkumem ověřený dotazník autorů Canda / Furman (2010) „Role spirituality a náboženství u studentů sociální práce“ (Příloha 1), přičemž pro účely této diplomové práce byla zvolena metoda online dotazníkového šetření za pomoci nástrojů intranetové aplikace společnosti Survio.cz. Online dotazník byl pro účastníky zcela anonymní (jak dotazování, tak zodpovídání otázek). Dotazník byl již použit pro pilotní výzkum v této oblasti v českých podmínkách (Kaňák, 2015). Z výše uvedených důvodů (opakované využití dotazníku) nebyl záměrně proveden pilotní výzkum, protože ten byl v českém prostředí již proveden. V současné době je stejný dotazník součástí výzkumu TAČR programu ÉTA (TL05000217) Aplikovaný výzkum pro inovaci sociální práce zapojující koncept spirituální citlivosti (řešitel J. Doležel, ukončení 31. 12. 2023) na Katedře křesťanské sociální práce. (STARFOS, 2022)

Kapitoly jsme v empirické části práce rozdělili podle jednotlivých témat dotazníku do samostatných kapitol a opatřili je krátkým popisem, slovním komentářem (za pomoci prostého popisu zjištěných skutečností) a případně tabulkovým zobrazením. Pro zpracování výsledků výzkumu jsme využili jednak nástroje intranetové aplikace společnosti Survio.cz a také počítačový program Microsoft Excel. Primárně bylo našim cílem získání vhledu do problematiky a zodpovězení výzkumné otázky týkající se postojů studentů ke vhodnosti otevírání a použití témat spirituality a náboženství při sociální práci s klienty.

TEORETICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE

1 Místo spirituality a náboženství v sociální práci v historii profese

Aby bylo možno pochopit, kde bylo a je místo spirituality a náboženství v sociální práci a odhalit vzájemné souvislosti obou pojmů, je třeba nahlédnout historické souvislosti a společenské změny a trendy, které měly a mají zásadní vliv na povahu sociální práce. V této kapitole se pokusíme nalézt místo spirituality a náboženství v sociální práci v historii profese, konkrétně ve 20. století. Samotnými definicemi spirituality a náboženství (religiozity) a jejich vzájemnému vztahu se budeme zabývat ve dvou následujících kapitolách.

1.1 Historické vlivy na vývoj sociální práce

V historických epochách se můžeme setkat s různou formou pomoci osobám na okraji společnosti. V průběhu dějin byly z této praxe využity některé teoretické a praktické modely pomoci, které byly důležité pro další vývoj sociální práce v takové podobě, jak ji známe dnes. Na konci 19. století byla sociální pomoc poskytována také za pomoci církevní charity. Počátek formování sociální práce jako samostatné profese pak klademe na přelom 19. a 20. století. (DOLEŽEL, 2013 str. 179)

Sociální práce má tak více jak stoletou tradici. Že nebylo formování české sociální práce vždy jednoduché, shrnuje Kodymová (2019), když píše, že sociální práce u nás vstoupila za sto let profesionalizace dvakrát do totality (nacistického a komunistického režimu) a dvakrát do demokracie. Dvakrát se také významně podílela na pomoci válkou zasažené společnosti. (KODYMOVÁ, 2019) Součástí jejího zrodu bylo opětovné zakládání, rušení a znovu obnovování škol vzdělávajících v oboru a profesních spolků, to vše na pozadí aktuálního politického režimu. (MPSV, 2020 str. 23)

1.2 Postavení spirituality a náboženství v sociální práci

Zdá se, že se sociální práce (stejně jako jiné obory, například psychologie) v průběhu minulého století bez pojmu spiritualita obešla. Pojem se začíná prosazovat až později, na pozadí historických společensko-politických událostí. Mocným impulsem byla sekularizace západní společnosti, kde společnost není závislá na tradičním náboženství, dochází k odklonu od náboženství, až k odmítání náboženství – toto spíše v rovině averze a odmítání církvi a institucionalizovaného náboženství. (ŘÍČAN, 2006)

Postavení spirituality a náboženství v sociální práci tedy od poloviny 20. století silně ovlivňovala skutečnost, že v sekularizovaných státech byla povaha sociální práce určována státem. Jak píše ve své knize *Teorie a praxe charitativní práce* Opatrný (2010): „Uvažování o charitativní práci není možné začít bez naznačení jejího širšího kontextu, tedy bez souvislostí mezi křesťanstvím a angažováním se pro člověka v obtížné životní situaci.“ (OPATRNÝ, 2010 str. 9)

Sociální práce postupně (na pozadí historicko-politických událostí) vyrostla a vznikla z pomoci druhým. Jak uvádí Opatrný, existuje vzájemná souvislost a jisté propojení mezi spiritualitou, náboženstvím a sociální prací. Toto propojení je oboustranné. (OPATRNÝ, 2010) Dá se taktéž souhlasit s Opatrným, který se věnuje stavu výzkumu v oblasti vztahu sociální práce a teologie (především v české a německé odborné literatuře), a který tvrdí, že sociální a charitativní práce nejen může, ale i musí inspirovat a ovlivňovat teologii a církve. (OPATRNÝ, 2013)

Důsledkem historických událostí v České republice je tradičně nízká religiozita. Po roce 1989 došlo k mírnému vzestupu, ale následně religiozita znovu klesla. Nelze tedy očekávat, že spiritualita a institucionalizované náboženství bude ústředním oficiálním motivem sociální práce. Školství se otevřelo náboženským vlivům teprve po roce 1989 (možnost vyučovat náboženství, návrat informací o církvích do vzdělávání, možnost zakládat církevní školy, zrušení kvantitativních omezení u teologického studia).“ (EUROPEAN, 2022)

Přes otevření se náboženským vlivům se ale zdá, že církve postupně a nadále ztrácí vliv a společnost postupně přestává být automaticky křesťanskou. (KŘIŠŤAN, 2010)

Že má tento trend zvyšující se úroveň, potvrzuje kromě nálady ve společnosti také výsledek posledního sčítání v České republice v roce 2021. V tomto roce žilo v naší republice více než 10,5 milionu osob. Z těchto se k církvi nebo náboženské společnosti v rámci sčítání přihlásilo pouze 1,4 milionu obyvatel. Odpověď „bez náboženské víry“ uvedlo více než 5 milionů obyvatel. Jistou roli určitě hraje fakt, že otázky ohledně víry byly v dotazníku uvedeny jako dobrovolné a také to, že Česká republika je stát konfesně neutrální, tedy neexistuje oficiální náboženství. Svoboda vyznání je zaručena Listinou základních práv a svobod. Každý občan naší republiky má právo projevit náboženství a svoji víru. (ČSÚ, 2022)

Také Payne ve své prezentaci *Spiritualita, emoce a poznání* uvádí, že v průběhu historie byl způsob sociální práce západní společnosti silně ovlivněn křesťanskými církvemi a sociální práce byla často prováděna právě organizacemi křesťanskými. V období sekularizace, byly sociální služby

převzaty a provozovány často státem. Je třeba si uvědomit, že sociální práci dělají pracovníci jako jednotlivci a pak způsob sociální práce často odráží jejich vlastní víru.

Tím, že se sociální práce stala sekularizovanou, je obtížné používat spiritualitu a náboženství v praxi. Spiritualita a náboženství jsou totiž vnímány jako soukromá, intimní záležitost. Na jedné straně je třeba akceptovat praktiky klienta, na straně druhé zase rostou obavy z nařčení z misijního působení a „obracení na víru“ v případě rozdílné víry a postojů klienta a sociálního pracovníka. (PAYNE, 2018)

Jak jsme již uvedli, existuje vzájemné propojení mezi sociální prací a teologií. Ve výuce ale naráží na překážky, jakou je mizivá znalost křesťanství u studentů a jejich rodičů (vyrůstajících za éry komunismu). Lze souhlasit s tím, že se teologie a sociální práce vzájemně obohacují. Teologie tím, že klade důraz na spirituální dimenzi člověka – tím může pomoci v rámci lepší realizace sociální práce. A naopak sociální práce – zakotvena v realitě (často pro člověka velmi těžké a neúnosné) – může přinést obohacení teologické reflexi (hlavně pastorační perspektivu). (KŘIŠŤAN, 2010)

Jednou z priorit v oboru sociální práce po politickém převratu v roce 1989 se objevila potřeba reformovat středoškolské vzdělávání a obnovit vzdělávání v sociální práci na úrovni vysokoškolské. Hlavním trendem se tak stala deinstitucionalizace sociální práce. S ním nastal masivní nárůst nestátních církevních i necírkevních organizací zaměřujících se na sociální práci. (Šiklová v (MATOUŠEK, 2001) Česká republika usilovala stát se (a v současné době již je) členem Evropské unie, proto s ní musela a nadále musí také koordinovat svou legislativu, praxi sociálních služeb i výchovu sociálních pracovníků. (MATOUŠEK, 2001)

Tuto kapitolu, týkající se spirituality a náboženství v sociální práci z historického kontextu je obzvláště vhodné zakončit slovy profesora Matouška:

„Formování sociální práce jako oboru je průběžný proces, v jehož průběhu disciplína „dohání“ měnící se společnost, ve které se objevují nová rizika a s tím spojené nové problémy. Tyto problémy je třeba evidovat, analyzovat a je nutné hledat nové metody jejich řešení. Sociální práce proto nemůže mít z dlouhodobého hlediska jednoznačný obsah. Nové trendy a metody tak bude třeba zohlednit jak v rámci praktikování sociální práce, tak ve vyučování sociální práce. Z toho vyplývají výzvy sociální práce.“ (MATOUŠEK, 2001)

1.3 Diskurz spirituality a náboženství v sociální práci

Jednou z výzev soudobé sociální práce je právě diskurz spirituality a náboženství v sociální práci. Od 80. let 20. století můžeme sledovat tendence zpochybňovat obecně platné rámce, což může být problematické ve směru vlastních identit, postojů a jednání. Na jedné straně tento vývoj zdánlivě přináší růst svobody, ale na straně druhé také jistou ztrátu ontologické jistoty spojené s „bytím ve světě“. (GIDDENS, 2003)

Spiritualitu jedince je možné chápat jako jeden z opěrných bodů, okolo kterého mohou být v postmoderní době vytvářeny identity. S ohledem na pomáhající profese, tedy i sociální práci můžeme spiritualitu vnímat jako pozitivní, ale i problematickou. Jisté je, že zájem o témata spirituality a náboženství v kontextu sociální práce má rostoucí tendenci.

Studie, které byly v zahraničí (Canda a Fuhrman, 2010) a následně v tuzemsku (Kaňák, 2014) provedeny, potvrzují, co už z výše uvedených zjištění vyplývá.

Výzkum v oblasti vlastních postojů studentů a pedagogů ke spiritualitě a náboženství v sociální práci je důležitý pro prohloubení poznání v této oblasti. V zahraničí byly na přelomu minulého a tohoto století realizovány výzkumy zjišťující právě názory a postoje studentů sociální práce. Postojově jsou v dnešní společnosti spirituálně laděná témata přijatelnější než náboženská témata. (KAŇÁK, 2015)

Pro správné uchopení tématu uvádíme shrnutí pojetí a základní charakteristiky spirituality a náboženství v přehledné tabulce od Kaňáka (2015).

Pojetí	Základní charakteristika
spiritualita jako uchopení smyslu – sekulární spiritualita	hledání významu života, životních událostí, smyslu situací jedincem spiritualita je pak integrální součástí lidského života
sacred spirituality	spiritualita vázána k hledání božské bytosti, entity, Konečné Pravdy jedincem a vazby na transcendenci
náboženství	využití uchopení sacred spirituality a/nebo hledání identity a přináležení, které souvisí se sacred spirituality a přináležení k určité skupině, jež určuje metody jednání (chování a rituály) předávané v čase tradicí

Obrázek 1 - Uchopení spirituality a náboženství

Zdroj: (KAŇÁK, 2015)

2 Definice spirituality a náboženství: podobnosti a rozdíly

„*Spiritualita je srdcem pomoci.*“ (CANADA, a další, 2010 str. 3)

2.1 Spiritualita

Praktickou podobu pojmu lidská spiritualita každý z nás zažívá v každodenním životě. Otázka je, zda je opravdu každému z nás zřejmé, co tento pojem skutečně vystihuje a zahrnuje. Na spiritualitu totiž můžeme nahlížet z více hledisek a různých rovin. Jedním z nich je hledisko systematické, pak můžeme o spiritualitě mluvit v rovině filozofické, historické, teologické, psychologické, sociologické, etymologické a dalších.

Spiritualita jako slovo má z jazykovědného hlediska svůj původ v křesťanské tradici. Vznik tohoto slova vychází z latinského pojmu „spiritus“, který vykládáme jako „dech“ nebo „duch. Dalším historickým vývojem se z termínu odvodil pojem „spiritualis“, ze kterého vychází dnes hojně používaný termín spiritualita. V češtině se používají často ekvivalenty duchovní, duchovno, duchovnost, Pro potřeby této diplomové práce zůstaneme u odbornějších výrazů spiritualita, spirituální. (ŠILER, 2017)

Spiritualita je tedy pojmem, se kterým se můžeme setkat v množství dokumentů týkajících se lidských práv. Spiritualita je nedílnou součástí našeho života. Přitom se jedná o pojem vcelku vágní, často těžko uchopitelný. Každý si totiž pod ním představí něco jiného. (ZINNBAUER, 1999)

Dnešní časté „skloňování“ pojmu spiritualita má svůj původ jednak ve zvýšeném zájmu o mimocírkevní a alternativní náboženství a také souvisí s krizí náboženských institucí, které můžeme v západní společnosti pozorovat od druhé poloviny 20. století. Módní bylo odmítání náboženského života organizovaného na bázi institucí, protože je považováno za dogmatické, omezující a nepraktické. Vedle toho pojem spiritualita začal stále výrazněji souviset s pozitivním duchovním zážitkem jednotlivce, jeho svobodou a tvořivostí. Čím je diskuse obsáhlejší a širší, tím je obtížnější pojem spirituality vymezit tak, aby to vyhovovalo všem diskutujícím. (VOJTÍŠEK Z., 2012)

Spiritualita je v současné době mnohem obecnějším pojmem se širokým významovým pojetím. Významově se tak dá chápat jednak z hlediska náboženského, ale i obecného úhlu pohledu. Z hlediska obecného úhlu pohledu vyjadřuje spiritualita vnitřní obraz života člověka, jeho ukotvení a zacílení, a

to jak z hlediska náboženské, ale i nenáboženské dimenze. Vcelku velká šíře pojetí pojmu spiritualita na jednu stranu nese riziko záměny pojmů, ale na druhé straně široký obsah tohoto pojmu dává lepší pochopení situace a hledání odpovědí v oblasti spirituality v rámci pomáhajících profesí. (OPATRŇÝ, 2017)

Payne uvádí, že „spiritualita je lidský pocit a touha hledat účel a smysl v lidském životě a zkušenostech, najít spojení se sebou, ostatními, světem a vesmírem a rozvíjet a motivovat vyplňování vztahů nebo spojení s ostatními. Spojení s „dechem“ a jeho činností, to znamená, že se spojí s aspekty lidstva, které vyjadřují nebo dávají život. Postmoderní interpretace spirituality: pozorování, že mnozí lidé si myslí, že existuje neviditelný aspekt života, který leží nad rámcem empirického porozumění, a reagují na to v jejich chování a vztazích. Spiritualita je často "vlastnictvím" organizované víry, ale snaží se ji definovat způsobem, který je relevantní pro sekulární služby, zejména zdravotní péči a vzdělávání.“ (PAYNE, 2018 str. 4)

„Spiritualita je hledání smyslu, účelu a morálně uspokojujících vztahů k sobě, k jiným lidem, okolnímu světu a nejvyšší skutečnosti ve smyslu, v jakém ji daná osoba sama chápe. Spiritualita se může projevat v různých formách náboženství, ale není omezena pouze na ně.“ (CANDA, a další, 2010)

2.2 Náboženství (religiozita)

Stejně tak jako pojem spiritualita není možné ani pojem náboženství zcela jednoznačně a výstižně definovat. Pojem náboženství vychází z latinského „religio“, které označovalo původně pověry a úctu k bohům. Dnes už pod tento pojem zahrnujeme mnohem víc rozměrů, jako jsou například systémy věrouky, mýty, společenský rozměr, etika, rituály. (ALLAN, a další, 1987).

Podle Durkheima pochází náboženství od společnosti. Podle něj je to právě společnost, která skrze jednotlivce definuje určité jevy jako posvátné a vedle toho ostatní jako každodenní. Durkheim poukazoval na to, že kolektivní vědomí je zdrojem náboženství. Byl přesvědčen, že role náboženství ve společnosti upadá, proto je třeba znovu upevňovat hodnoty skrze rituály, protože společnost je jádrem (slovy Durkheima „doslova duší“) náboženství. (DURKHEIM, 2002)

V současné době obecně vnímáme náboženství jako pojem, který vyjadřuje spíš vnější skutečnost vázanou na budovy, instituce, nauky, rituály, soubor pravidel a zvyklostí, které se musí dodržovat, posvátné předměty, knihy atd. Pro vnitřní prožitek, jak už uvedeno v kapitole výše, se dnes

zažil pojem spiritualita. „Celospolečenskou situaci v období od 60. let 20. století dosud docela dobře vystihuje Slaterovo motto *I am not religious, but I am spiritual!*, které, zdá se, je i dnes poplatné době.“ (ŘÍČAN, 2007 str. 11)

Canda definuje náboženství jako „institucionalizovanou soustavu hodnot, přesvědčení, symbolů, chování a zkušeností, která je orientovaná k duchovním záležitostem a sdílená komunitou a předávána v čase.“ Oba pojmy jsou obecně chápány jako odlišné, ale vzájemně se překrývající. Současné se rozlišují náboženské a nenáboženské podoby spirituality. (CANDA, a další, 2010 str. 59)

Podle Strížence (2001, s. 39) „znamená religiozita osobní a kladný vztah člověka k náboženství (Bohu), zahrnující komplex jevů, zejména různé formy myšlení, prožívání a jednání. Postoj člověka k náboženským obsahům se projevuje v individuálním hodnotovém systému. Různé stránky religiozity jsou v mnohostranném vzájemném vztahu s jinými charakteristikami osobnosti.“ Religiozita obsahuje kromě subjektivní složky i objektivní a sociální dimenze, které souvisí se členstvím v náboženské skupině, se souborem přesvědčení, hodnot, s náboženskou tradicí a komunitou věřících (např. Hill et al., 2000).

Velký počet příspěvků o religiozitě byl prezentován na 10. evropském kongresu psychologie v Praze začátkem července 2007. Příspěvky byly zaměřené na teoretické a všeobecné otázky i z oblasti psychologie náboženství (Říčan) a spiritualitu v současné české psychologii (Gavlas a Křivohlavý), dále na samotný pojem Bůh, koncepce podle Freuda a Junga a také na spirituální růst, korelace religiozity a osobní pohody, závislosti, rituálů, asociálního chování a jiných. V roce 2007 proběhl rozsáhlý výzkum na Slovensku, na Trnavské univerzitě, kde na Katedře sociologie Filozofické fakulty byla zkoumána religiozita katolíků na Slovensku. Výzkum sloužil jako podklad pro zvýšení kvality výuky pastorální teologie. Rok před tím ve své práci Tížik (2006) poukázal na návrat náboženství v postindustriální společnosti, na náboženskou změnu na Slovensku, ale také na aspekty nové religiozity. (STRÍŽENEC, 2007) Pro společnou česko-slovenskou historii se dá podobný vývoj předpokládat i v našich podmínkách.

Pojem náboženství můžeme podle Říčana (2007) chápat ve dvou pojetích, a to z širší a užší perspektivy. Širší perspektiva vychází z úvah, že je náboženství vlastní každému člověku a za náboženství se považuje všechno, co člověk pokládá za nejvyšší hodnotu a nejhlubší jistotu. V této perspektivě se mohou pojmy náboženství a spiritualita ztotožňovat. Druhá, užší perspektiva pak chápe pojem náboženství jako specificky formovanou sdílenou spiritualitu. Lze tak mluvit o „osobním

náboženství člověka“ nebo o „příslušnosti k církvi, k určitému náboženskému uskupení“. (ŘÍČAN, 2007)

Nebo se dá spiritualita vnímat jako širší pojem a náboženství jako jeden z jejich rozličných projevů. (ZINNBAUER, 1999)

V posledních letech si také můžeme všimnout, že čím víc je společnost ostražitá, až odtazita k religiozitě a náboženství, tím víc se uchyluje k jiným formám spirituality. „Často ani netuší, že se jedná o náboženskou spiritualitu. Slovo spiritualita je v dnešní době natolik skloňovaným termínem, že se diskuse o spiritualitě staly doslova módními.“ A to jak v obecné řeči, tak v odborných diskusích. Je proto dobré pojmu spiritualita porozumět, včetně širšího uchopení pojmu spiritualita. (VOJTÍŠEK Z., 2012 str. 9)

2.3 Definice náboženství a spirituality pro potřeby předkládaného šetření

S ohledem na výše uvedená množství pojetí pojmů spiritualita a náboženství, a tedy i množství definic není překvapující, že se dodnes nepodařilo vyjasnit vztah mezi těmito dvěma pojmy – spiritualitou a náboženstvím. Spory a diskuse se dále v jednotlivých vědních oborech vedou. Je běžné využití dvojsloví náboženství a spiritualita. Toto můžeme najít i v názvu předkládané diplomové práce. Vedle toho forma dvousloví náboženství/spiritualita vyjadřuje existenci nenáboženské spirituality. (ŘÍČAN, 2007)

Pro potřeby předkládané práce a prováděného šetření jsme vycházeli z následujících definic spirituality a náboženství (CANDA, a další, 2010):

Spiritualitu jsme definovali jako „hledání smyslu, účelu a morálně naplňujících vztahů k sobě, k ostatním lidem, okolnímu světu a nejvyšší skutečnosti ve smyslu, v jakém ji daný jednatel sám chápe“. Může se projevat v různých formách náboženství, ale neomezuje se pouze na tyto formy. Za příbuzné pojmy se dají pokládat například: životní filozofie, duchovní/životní přesvědčení, duchovní opěrný systém, víra v něco většího/vyššího, než jsme my, víra v něco nad námi.

V průvodním dopise dotazníku byly na tento fakt respondenti upozorněni. Stejně tak na fakt, že v některých dotazech jsme se ptali na spiritualitu nezávisle na tom, zda je chápána nábožensky či nenábožensky. V jiných dotazech jsme rozlišovali mezi náboženstvím a nenáboženskými podobami

spirituality. Respondenti byli vybídnuti, aby měli tuto informaci na paměti v průběhu vyplňování dotazníku.

Náboženství jsme definovali jako „organizovaný a strukturovaný soubor přesvědčení a praktik společných pro určitou komunitu a týkající se spirituality“.

Pro účely tohoto výzkumu je třeba vzít v úvahu, že definice spirituality je širší než definice náboženství, a že tedy spiritualita zahrnuje a přesahuje náboženství. (CANDA, 2015)

3 Důvody pro integraci spirituality a náboženství v sociální práci

Nyní se nacházíme v době postmoderní a můžeme vnímat postupný rozvoj globální krize společnosti ruku v ruce s velkými společenskými změnami. Začíná období transformace, kde právě spiritualita hraje významnou roli. (NĚMEČKOVÁ, 2015)

Jako v každé jiné době, spiritualita proniká celé naše lidství. Běžně se sice snažíme hlavně o svoje materiální potřeby, ale dřív nebo později (zde se můžeme odkázat na Maslowa) zjistíme, že ony samy nás neuspokojí. Život má i spirituální dimenzi, která se nejprve jeví jako touha. Touha po něčem, co je mimo nás, vyšší moc nad námi, něco neznámé, co je víc než my sami. To nás vede k hledání smyslu života, hledání sebe sama. Odpovědi jsou v nás samotných. Většinou je tento proces spojený s frustrací a bolestí. Můžeme se cítit osamoceni, každý se s procesem vyrovnává různým způsobem. (ŠEDIVÝ, 2018)

Také pozice sociální práce se v současné postmoderní době mění a je taková, že se mluví o krizi sociální práce, až o jejím selhávání. Důvody jsou spatřovány mimo jiné taky ve výkonu sociální práce nekvalifikovanými pracovníky. Vyčítáno je v současném odborném diskurzu sociální práce u nás, že sociální práce nefokusuje především na klienta sociální práce. Důležité je z tohoto hlediska sledovat hlavně dobro klienta sociální práce a nejenom obecnou identitu sociální práce. (OPATRŇÝ, 2015)

Ve svém příspěvku (XII. Hradecké dny, 2014) Kaňák ohledně diskursivní palety, připouští, že „vedle těchto sociálně-vědních diskurzů existuje také řada těch, které akcentují jiné pohledy na svět.“ Jako jeden z nich uvedl diskurs spirituální, v rámci, kterého se do pomáhajících intervencí zařazuje také spirituální rozměr. Podpora klientů je v tomto ohledu považována jako součást profese sociálního pracovníka. Dokonce jako základní součást profese. (Kaňák in (MPSV, 2015)

Sociální práce se formovala, jak už jsme uvedli v první kapitole této práce, na náboženských základech. Během svého vývoje se ale spirituální a náboženská citlivost začala vytrácet, nebo dokonce začala být považována za nežádoucí. S rozvojem holistického přístupu se i postupem doby začalo na potřeby klientů nahlížet také ze spirituální dimenze. Tím pádem se začíná i zviditelňovat, které spirituální a (ne)náboženské hodnoty klienti preferují, a které by se daly případně použít i v sociální práci s nimi. (DOLEŽEL, Jakub, 2019)

Na přelomu 20. a 21. století, s rozvojem globalizace, se zdá být víra více rozšířená. Vedle toho se snižuje role státu a tím ani sekularizace nemá tak silný význam. Společensky začíná mít spiritualita,

náboženství a víra význam stále větší. Mluvíme o obnově spirituality. V sociální práci existuje množství problematických situací, které jsou emočně vypjaté (např. doprovázení umírajících, péče o dlouhodobě nemocné nebo seniory), kde se u sociálních pracovníků očekává, že profesionálně umí řídit jak svoje emoce, tak pochopit klienty a řídit vztahy s ostatními. Mluví se o interpersonální inteligenci, která je stejně významná – ve výše popsaných životních situacích a při práci s klienty – jako inteligence kognitivní. Podle Payna je důležité v rámci vzdělávání v sociální práci, a také v rámci její organizace, a v rámci jejího řízení, nové směry a trendy včas rozpoznat, najít cestu, jak spiritualitu a náboženství začít akceptovat, a následně najít cestu, jak efektivně a účinně tyto aspekty a přístupy s nimi spojené integrovat do praxe a řízení sociální práce. (PAYNE, 2018)

Opatrný mluví o potřebách vážně nemocných jako je lidská blízkost, rozhovory, posílení životní hloubky. Určitě se dá jeho tvrzení vztáhnout i na jiné problematické situace v rámci sociální práce. Nastíněné potřeby jsou z oblasti spirituální, obvykle je proto nazýváme potřebami spirituálními. Poskytovatelé spirituální péče mají podle Opatrného různou náboženskou zkušenost. Pomáhající nemá vnucovat svoje postoje, ale má se snažit klientovi pochopit aktuální situaci, pomoci mu na jeho úrovni a ve formě, která mu vyhovuje. Toho může být schopen, pokud má dostatečně hluboký a široký pohled na spirituální stránku života (ne jenom omezenou na vlastní zkušenost, ta má být korigována teologickou prací). (OPATRŇÝ, 2017)

Jak ve své publikaci uvádí Doležel, Pompey poukazuje na psychodynamicky a behaviorálně ukotvené koncepty v pomáhajících profesích, kde se mezi charitními pracovníky často nese představa o pomáhání a pomáhajícím vztahu, který je postavený na odstupu, absenci emocí, praktičnosti pomoci. Pro pracovníka to znamená jistotu a bezpečí, ale stačí to klientům v situacích bolesti, bezmoci, zoufalství apod.? Podle Pompeye, který se odkazuje na encykliku *Deus caritas est*, konkrétně na její část, která dává důraz na autentickou sebe-přítomnost pomáhajícího pracovníka v procesu pomoci, terapeutickou účinnost má – vedle praktických pomáhajících obsahů – také osobní pomáhající vztah. „Cílovým obrazem charitního pomáhajícího vztahu proto není jen soucitná, spolu-trpící (Mitleid) postava pomáhajícího, ale pomoc nesená entusiasmem a fascinací osobou druhého. Pomáhání může a musí přinášet také radost – éros.“ (DOLEŽEL, 2012 str. 89)

„Pokud zkrátka nemá Charita k dispozici odborně kvalifikovaný personál, nemůže danou službu nabízet, i kdyby disponovala řadou křesťansky ukotvených lidí. Teprve je-li zajištěna odbornost, je možné požadovat spirituální kompetenci neboli „formaci srdce“ k níž poskytuje papež řadu cenných impulzů.“ (POMPEY, 2006 str. 55)

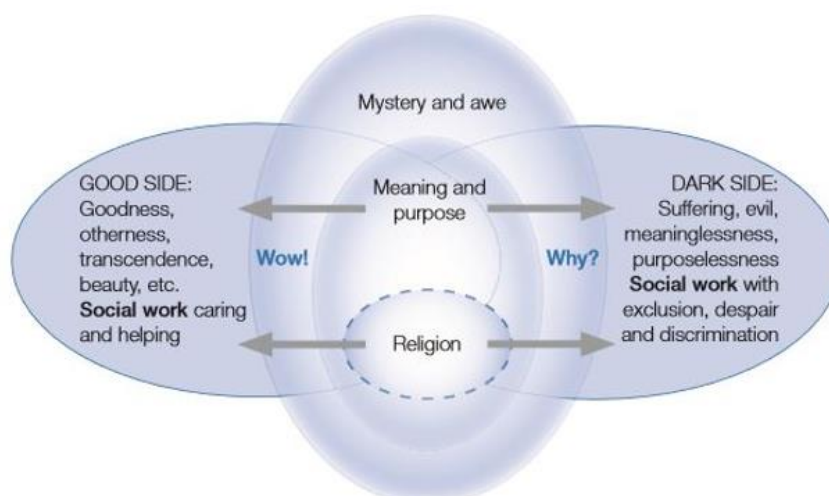
„Trpící člověk se například ptá, v čem spočívá specifický profil, respektive v čem spočívá zvláštní kvalita pomáhání křesťanů a také, jak je vlastně rozpoznatelná. Lidé mají právo zjistit, co odlišuje církevní sociální práci od jiných forem sociální práce, tedy jakou zvláštní životní energii poskytuje křesťanská víra trpícímu i pomáhajícímu a jakou životní moudrost otevírá charitní diakonii v kritických situacích. Celosvětově se rozpínající ekonomika a technologie způsobují globalizaci utrpení a nouze, se svým západním charakterem. Navíc ohromné přírodní katastrofy vytvářejí tlak na novou kulturu solidarity a pomoci mezi všemi obyvateli naší planety. Všechna světová náboženství jsou konfrontována s nutností konkrétní pomoci trpícím.“ (POMPEY, 2006 stránky 57-58)

Dnešní spolupracovníci charitní diakonie – profesionální nebo dobrovolní – již nesdílí samozřejmě spirituální zdroje křesťanské charitní praxe. Musíme si uvědomit, že ještě před 76 lety byl specifický profil charitních služeb nejenom v naší zemi garantován rozsáhlým charitním angažmá množstvím řeholí a kongregací, jejichž členové pěstovali ve svých komunitách charitní spiritualitu v duchu zakladatelů, tzn. z hlediska sdílené spirituality charitní práce šlo o vysoce identifikované a motivované spolupracovníky, co v rámci současné institucionalizované Charity již zdaleka neplatí. Není divu, že v kontextu úbytku členské základny tradičních církví a rozsáhlých proměn forem religiozity dnes mnozí spolupracovníci již neznají prameny a poslání charitní diakonie. Jejich zájem ale naštěstí znovu vzrůstá. (POMPEY, 2006)

Reflektovat religiozitu a spiritualitu v sociální práci v Evropě proto znamená připustit rozdíly a jedinečnost každého klienta jako člověka. Znamená to také zohlednění sekulárního charakteru států v Evropské unii a sekulárního charakteru sociální práce. Teprve poté bude trvalé a plodné sblížení mezi rozumem a náboženstvím nebo spiritualitou možné. (GEHRING, 2021 str. 16)

Sociální pracovníci, ať už sami (ne)mají náboženské zájmy, často pracují v organizacích s náboženskými cíli a jsou k víře často motivováni. Samotné organizace sociálních služeb pracují a akceptují náboženské a spirituální zvyklosti klientů, často klientů z odlišných národnostních kultur. Tyto situace jsou s nastávající globalizací a migrací stále častější. Práce v dotčených oborech je tak pro sociální pracovníky často obtížná. Tím spíš, když je jejich vlastní postoj odlišný, pak je obtížné kriticky s klienty v praxi pracovat. Existuje riziko snahy obracet klienty ke své vlastní víře, náboženství, spiritualitě. Vedle toho v praxi dochází často právě k vypuštění spirituálního přístupu, aby nedocházelo ke konfliktním situacím. Psychologie se historicky zaměřila na racionální postoj k lidskému životu = racionální mysl kontroluje iracionální. Nicméně spiritualita je způsob, jak žijeme, zahrnuje všechno v nás i kolem nás, a tím významně formuje společnost. Je proto důležité, aby vzdělávání v sociální práci našlo cestu, jak integrovat spiritualitu a emoce do praxe a řízení sociálních

služeb. (PAYNE, 2018) Vzájemné vztahy náboženství, spirituality a sociální práce, ale také rizika vycházející z nevhodného pojetí sociální práce zobrazuje Payne na obrázku 2 níže.

Obrázek 2 - Náboženství, spiritualita a sociální práce

(PAYNE, 2018 str. 5)

Jak uvádí Opatrný, je spirituální rozměr člověka čímsi, co se na jedné straně teoreticky uznává a současně se rozvíjení spirituálního rozměru požaduje. Z druhé strany si pak s tímto tématem mnozí neví rady, protože je tento pojem bez vázanosti na kulturu a náboženství velmi těžké obecně definovat. Vedle toho můžeme za spirituální rozměr člověka označit neotřesitelný základ jeho osobnosti. Neotřesitelným je třeba vnímat takový základ osobnosti člověka, který není zničen ani poklesem jeho aktivního výkonu až po dlouhodobou bezmoc či nemohoucnost. Z druhého úhlu pohledu označuje Opatrný za spirituální rozměr něco nepodmíněného, těžko pojmenovatelného, co člověku určitým způsobem chybí k naplnění, po čem vnitřně touží. V ohledu na rozvoj spirituální dimenze jednotlivého člověka, by neměla spiritualita být chápána jen jako „něco navíc“. Vnímání spirituality a její rozvoj je spíše otázkou postoje, který se promítá jak do výchovy, tak do výuky člověka. Určitě se dá souhlasit s Opatrným, který předpokládá, že pouze člověk s rozvinutým spirituálním rozměrem, dokáže obohatit druhé a také v nich spirituální rozvoj úspěšně rozvíjet. Podle Opatrného existují skupiny potřebných, které mají v rámci spirituální péče mimořádné nároky vyžadující tudíž mimořádnou přípravu. (OPATRŇÝ, 2017 stránky 96-98)

Kromě přípravy nebo lépe mimořádné přípravy v rámci spirituální péče je také důležité sledovat nové trendy v profesi sociální práce. Takovým novým trendem, plynoucím k nám ze zámoří, je spirituálně citlivá sociální práce. U nás prezentovaná především profesorem Candou, který je předním světovým vědeckým pracovníkem v oblasti propojení spirituality a sociální práce. O komponentách spirituálně citlivé sociální práce pojednáme stručně v následující kapitole.

4 Komponenty spirituálně citlivé sociální práce

Výchozím materiálem pro tuto kapitolu byla díla Edwarda R. Candy, emeritního profesora Školy sociální péče při Kansasské Univerzitě v Lawrence ve Spojených státech amerických (School of Social Welfare The University of Kansas Lawrence), který se dlouhodobě věnuje spirituálně citlivé sociální práci.

Mezi stěžejní publikace pro účely této diplomové práce náleží kniha *Spiritual Diversity in Social Work Practice*, jejíž název by se dal volně přeložit jako „*Spirituální rozmanitost v praxi sociální práce*“ (2010) a jeho přednášky „*Respecting Spiritual Diversity in Social Work: Clients' Rights to Freedom of and Freedom from Religion*“ přednesená na XII. Hradeckých dnech (vydaná 2015) a „*Link to Professional Purposes*“ (2012) dostupná na www.youtube.com.

Canda rozpoznal a popsal několik komponent, které náleží mezi základní hodnoty spirituálně citlivé sociální práce. O jednotlivých komponentách pojednáme v následujících kapitolách.

4.1 Soucit a etické principy

Za primární komponentu spirituálně citlivé práce můžeme pokládat *soucit*. Soucit označuje vztahy prožívané s „vášni“, angažovaný život i vlastní zájmy. Soucit je empatie s ostatními, ale ne být vtažen. Je to solidární postoj s nespravedlností. Soucit je ve spirituálně citlivé práci pečující (láskyplná) nepřipoutanost, neodsuzující, jasné vědomí. Je to hodnota, jejíž rozvoj je potřeba podporovat pro blaho všech bytostí. (CANDA, 2012)

V rámci praxe sociálních práce je tato hodnota vyjádřena prostřednictvím etických principů, resp. závazku dodržovat etické kodexy. Mezi hlavní etické principy řadíme zaměření na zájem a úroveň pohodlí klienta, (proti)náboženská agenda sociálního pracovníka by neměla řídit praxi, práci kulturně vhodným způsobem. Praktikování spirituálně citlivé sociální práce má začínat pozvolna od zjištění úrovně zájmu klienta až po spirituální praktiky (a to pouze v případě, že o ně má klient zájem). Zde jmenované hodnoty a principy by měly být zahrnuté v dokumentaci a směrnících určených pro přímou praxi sociální práce. (CANDA, 2015)

4.2 Podpora klientů

Spirituálně citliví sociální pracovníci se zaměřují na holistické potřeby klientů podle jejich priorit, komunit. Při tom uplatňují vlastní znalosti, dovednosti a hodnoty, aby klientům pomohli dosáhnout stanovených cílů, a to tím způsobem, aby mohli klienti využít svoje silné stránky a zdroje vhodným a odpovědným způsobem. (CANDA, 2015)

4.3 Sociální spravedlnost

Posláním v rámci konání spirituálně citlivé práce je starat se o podporu naplnění přínosné sociální změny klientů v kontextu sociální spravedlnosti. Zejména sem zahrnujeme sociální práci v rámci oprese, včetně otázek víry. V tomto bodě mluví Canda také o úsilí v oblasti překonání mezinárodní sociální nespravedlnosti, environmentálního rasismu. Zahrnuje do této oblasti zastavení bojů a válek mezi národy. Jako důležité spatřuje také přehodnocení činností člověka, které jsou škodlivé. Jak z hlediska globálního, tak z hlediska lokálního pro ekosystémy. (CANDA, 2012) (CANDA, 2015)

4.4 Důstojnost a hodnota osoby

Ke klientům v rámci spirituálně citlivé práce sociální pracovníci přistupují se soucitem a s respektem. Berou ohled na individualitu klientů, na kulturní a jiné rozdíly. Přistupují ke klientům jako k celistvým bytostem. Podporují spolupráci, ale i globální zodpovědnost. (CANDA, 2015) Pracují profesionálně, se znalostí pravidel, oceňují různorodost (např. pohlaví, kultury, víry, sexuální orientace) (CANDA, 2012)

4.5 Vztahy

Spirituálně citliví sociální pracovníci chápou, že zdravé vztahy jsou důležité pro zdravý vývoj člověka. Zapojují se sami a zapojují také další ze svého okolí do aktivit ohledně pomoci. A to včetně spolupráce s náboženskými i nenáboženskými systémy spirituální podpory, která má být v zájmu klienta. Spirituálně citliví sociální pracovníci podporují obnovu a upevňování přátelských vztahů při vzájemném respektu způsobů, jakým klienti obnovují sociální vztahy. Tedy na bázi individuality, rodiny i komunity. (CANDA, 2015)

4.6 Odborná způsobilost

Spirituálně citliví sociální pracovníci mají zájem na vlastním trvalém zvyšování kvality profesionálního přístupu, vlastních dovedností a znalostí, a to za účelem efektivní praxe s klientem. Takoví sociální pracovníci vnímají sociální práci také z pohledu získávání adekvátních a dostatečných informací, které by je mohly vhodně podpořit v praktikování pomáhajících intervencí v rámci náboženských i nenáboženských aktivit (jako je spolupráce s duchovními, s komunitami, využití symbolů, rituálů apod.) Mají vůli použít výše uvedené dovednosti citlivým a vhodným způsobem při práci s klienty a jejich spiritualitou. (CANDA, 2015)

4.7 Shrnutí / důsledky pro spirituálně zaměřené pomáhající činnosti

S ohledem na výše uvedené vyplývá, že při spirituálně citlivé práci by si sociální pracovníci měli být vědomi vlastní spirituality, měli by s ní mít vlastní bohaté zkušenosti a měli by mít dostatečné vzdělání, supervizi a výcvik. V rámci posouzení by měl přijmout zvláštní přístup, pokud bude klient ve vážném fyzickém nebo psychickém stavu (včetně vysoké citlivosti klienta). Z přístupů Canda mluví o pozitivním vlivu terapií, meditací. Ty mohou, ale nemusí souviset s náboženstvím. U meditací se odkazuje na záměrné zaměřování pozornosti, na správné držení těla, na rozptýlení se. Jak Canda uvádí, cílená všímavost a meditace mají dobrý vliv na snížení úzkosti a na zlepšení koncentrace a rozhodování se. (CANDA, 2015)

„Vize spirituálně citlivé práce je podporovat blahobyt pro všechny národy a všechny bytosti.“
(CANDA, 2015 str. 6)

Podle Canda je spiritualita nejčastěji definována jak jako jeden z aspektů osobnosti, je to proces lidského života a vývoje (CANDA, a další, 2010 str. 75) Toto je třeba zohlednit při práci s klienty. Je důležité hledat smysl, účel a spojení, maximalizovat svoje síly a maximálně využít svoje zdroje. Důležité je také oslovovat klienty, praktikující, ale i jejich komunity, kam přísluší. Tím se dá lépe pracovat na překonání osobních překážek a také nedostatků a mezer ve zdrojích. Stěžejním doplňkem z hlediska silných stránek je zmocňování. To vše zahrnuje *spirituálně citlivá sociální práce*. (CANDA, 2012) Často říkáme, že bychom chtěli v sociální práci rozumět „celistvé osobě v prostředí“. Pro porozumění tohoto poslání je důležité poznat roli spirituality a náboženství. (CANDA, a další, 2010)

Aby mohly být principy a pravidla spirituálně citlivé práce uplatňovány v praxi, je důležité formální uznání spirituality ve vzdělávacích standardech. Dále zahrnutí spirituality do výukových materiálů a provádění výzkumu spirituality a náboženství ve vztahu k sociální práci. (CANADA, 2015)

S ohledem na výše popsané komponenty spirituálně citlivé sociální práce je možné konstatovat, že by sociální pracovníci měli být opatrní při uplatňování spirituálně orientovaných praktik. Spirituálně citlivou práci by měl uplatňovat sociální pracovník, který má opravdu významné osobní a formální zkušenosti.

5 Místo spirituality a náboženství ve vzdělávání sociální práce

5.1 Dosavadní výzkum v sociální práci

Výzkum je velmi důležitou součástí profese sociální práce, nicméně dle Matouška (2020) „stále Popelkou“. Výzkum musí být dokonce součástí identity profese. Ve srovnání s okolními západními zeměmi je v České republice spíše na začátku. Často je uváděno srovnání s Dánskem, které má zhruba stejný počet sociálních pracovníků. Poměrově je tam mnohem více výzkumníků hlavně v oblasti tzv. akční sociální práce, kam spadá kritická sociální práce a interkulturní sociální práce. V Čechách se zaměřujeme spíše na advocacy v sociální práci. Vzdělávání je málo oborově specifické. Toto by měla řešit revize vzdělávání v sociální práci. Roste význam cílených praxí, modelu *service learning* a rozvoje *soft skills* a zavedení *programových rad*, které se ve světě zabývají obsahem studia. Do rad jsou zapojeni i studenti. (MATOUŠEK, 2020)

Studenti potřebují mít návod / checklist, který by použili v praxi, aby netápali v oblasti otevírání a použití témat spirituality a náboženství a byli si jisti, kdy a jak citlivě a vhodně v jednotlivých konkrétních situacích při práci s klientem spiritualitu a náboženství používat. Ve světě se například David R. Hodge zabývá konceptem duchovního posouzení, jeho účinnosti v kontextu zdrojů pro řešení sociální situace. (HODGE, 2003) Ověřením účinnosti konceptu duchovního posouzení dle Davida R. Hodge se na naší fakultě zabýval Gierczuszkiewicz ve své diplomové práci, kdy se výzkumem snažil ověřit využití konceptu duchovního posouzení dle Dr. Hodge v praxi české sociální práce a na základě výstupů navrhuje realizovat širší výzkum v této oblasti a nabídnout možnost provedení duchovního posouzení sociálními pracovníky v tuzemských podmínkách. *Úvodní duchovní posouzení podle Davida Hodge* obsahuje např. otázky na důležitost spirituality nebo náboženství, na účast na obřadech, životě komunity, na užitečnost těchto názorů a praktik za při zvládání problémů a podobně. (GIERCZUSZKIEWICZ, 2017)

Stejně tak profesor Canda se svými spolupracovníky stanovili *Otázky pro implicitní duchovní posouzení, které publikovali ve své knize v kapitole Spirituálně citlivá sociální práce.*

- *Co dává momentálně vašemu životu smysl?*
- *Co vám pomáhá se soustředit?*
- *Kam chodíte načerpat vnitřní inspiraci a klid?*
- *V jakých chvílích cítíte vnitřní pokoj a životní spokojenost?*
- *Z čeho čerpáte, abyste se dostal přes obtíže a krize?*

- *Prosím popište mi, kdy jste naposledy zažil nějaký důležitý vhled, nějaký důležitý „aha“ okamžik.*
- *U koho hledáte radu a proč?*
- *Za co jste nejvíce vděčný?*
- *Čím je pro vás důležité být na světě (nebo v této situaci)?*
- *Co jsou vaše nejcennější ideály?*
- *Co pokládáte za nejdůležitější v životě?*

(CANDA, a další, 2010 str. 266)

Podle zdrojů, které jsme měli k dispozici, se uvádí, že mezi prvními výzkumníky se dotazníky u nás zabýval Stríženec (2003). Další výzkum prováděl (taktéž dotazníky) Elkins. Nebyl závislý na určitém náboženském směru. Zkoumal spiritualitu a zaměřoval se na oblasti a součástí spirituality, jako je transcendence, smysl života, osobní jistoty, soucit, altruismus, posvátnost celého života, idealismus, vědomí těžkostí lidské existence, vztah k sobě, k druhým, přírodě, tomu, co člověk pokládá za Nejvyšší. (ŘÍČAN, 2007 stránky 54-56)

5.2 První výzkumy u odborníků sociální práce

Jako první výzkum, který byl proveden u odborníků sociální práce z pohledu jejich náboženské a sociální praxe, lze uvést Josepha (1988). Tehdejší, jím provedený výzkum (respondenty bylo 7 instruktorů v církevní škole sociální práce), zjišťoval, do jaké míry respondenti považovali spirituální a náboženské otázky za významné při práci s klienty, a do jaké míry se s těmito situacemi v praxi vypořádali. Studie vykazala jistou ambivalenci, protože podle více než poloviny dotazovaných je náboženství „poněkud důležité v životech jejich klientů“. Vedle toho 46 % pokládalo za „důležité“ až „velmi důležité“, aby se sociální pracovníci v praxi náboženství věnovali, ale jen 19 % uvedlo, že se problémy tohoto druhu zabývají „velmi často“ a „často“. Dále 16 % odpovědělo, že „náboženské dovednosti jsou důležitou součástí jejich vlastního profesního vzdělání“. Zajímavé bylo zjištění, že 66 % dotázaných v různých mírách uvedlo, že pokládají za důležité tuto oblast zahrnout do profesionálního vzdělávání. Zjištění v rámci studie tedy poukazují na potřebu rozvoje znalostí a dovedností v této oblasti. To podtrhuje ještě 56 % respondentů, kteří uvedli, že jsou schopni rozpoznat spirituální a náboženské potřeby a problémy klientů. (SHERIDAN, a další, 1999)

5.3 Výzkum profesora Candy

Další raný výzkum provedl profesor Canda (1988), kdy na vzorku osmnácti profesionálů, z nichž sedmáct už v sociální práci vzdělávalo, nebo sociální práci už praktikovali, zjišťoval vhledy porovnatelné s praxí citlivé sociální práce. V rámci analýzy dat vyplynulo, že spiritualita byla důležitou součástí praxe respondentů s klienty. Dále, že rozhodnutí, jakým způsobem řešit spirituální a náboženské otázky odrážela preference klientů. A konečně, že respondenti vnímali různé duchovní směry a současně cítili závazek vůči tradicím vlastní víry. Jak Canda uvedl, toto zjištění dává signál toho, že sociální pracovníci různého vyznání mohou reagovat na různé duchovní potřeby klientů s citlivostí a afirmací. (SHERIDAN, a další, 1999)

Výzkum byl zopakován v roce 2008. Ve výsledcích výzkumů z let 1997 a 2008 – ohledně vyjádření respondentů, zda měli v rámci vzdělávání předměty zaměřené na oblast spirituality a náboženství – se dá vnímat jisté zlepšení situace: v roce 1997 uvedlo 73 % respondentů, že toto zaměření neměli. V roce 2008 na stejnou otázku odpovědělo záporně už jen 65 % respondentů. (CANDA, a další, 2010)

5.4 Další výzkumy zaměřené na roli spirituality a náboženství v sociální práci

Třetím výzkumem byla studie 338 praktikujících, kterou provedli Sheridan, Bullis, Adcock, Berlin a Miller (1992). Z celkového počtu bylo 33 % (n=109) respondentů ze sociální práce. Výzkum odhalil veskrze pozitivní postoj k roli náboženství a spirituality v praxi (=dosáhli středně vysokého průměrného skóre). Uvedli také, že cca jedna třetina klientů náboženské nebo spirituální problémy při společné práci prezentovala. Respondenti uvedli, že náboženské nebo spirituální intervence při práci s klienty používají (např. 67 % pomohlo klientům s orientací v náboženských a spirituálních hodnotách). Překvapivé je tak zjištění, že 82 % respondentů uvedlo, že se v rámci postgraduálního studia buď nikdy, nebo jen zřídka setkali s prezentací výukové látky zaměřené na náboženství a spiritualitu. (SHERIDAN, a další, 1999)

Skupina výzkumníků vedená Connie L. Kvarfordt provedla první národní kanadský výzkum mezi 190 pedagogy sociální práce. Pedagogové se k otázkám spirituality a náboženství stavěli vesměs pozitivně. Obavy byly ale ze zařazování těchto fenoménů do výuky, protože by pedagogové i studenti

mohli do výuky vnášet vlastní předsudky a z hlediska oborového zaměření fakulty zase nedostatečné zkušenosti a znalosti v této oblasti. (KVARFORDT, a další, 2018)

Dále výzkum Dudleye a Helfgotta, kdy se jejich dvě šetření zabývaly názory pedagogů sociální práce (N=53) na začlenění náboženství a spirituality. Více než 75 % respondentů pokládalo spiritualitu za významnou oblast lidského života. V otázce potřeby zkušenějšího a propracovaného přístupu ke spirituálním záležitostem se k tomuto tématu kladně vyjádřilo jen 47 % respondentů. Později se replikace výše uvedeného šetření Dudleye a Helfgotta zhostili Sheridan, Wilmer a Atcheson (1994). Oslovili 280 učitelů z 25 škol v různých státech USA. Zkoumali jejich postoje a názory k náboženství a spiritualitě v praxi sociální práce i ve vzdělávání v sociální práci. Respondenti měli ohledně uplatnění náboženství a spirituality v praxi spíše pozitivní přístup, a to i přes to, že 88 % z nich nemělo žádné nebo jen malé zkušenosti s tímto tématem v rámci vlastního vzdělávání. Většinově pak byly pro zařazení tohoto tématu do výuky. (SHERIDAN, a další, 1999)

Dalším výzkumem bylo šetření Derezotese (1995). Jednalo se o šetření většího rozsahu se skupinou 340 sociálních pracovníků, kde více než 92 % dotázaných souhlasilo s praktikováním spirituálních témat. Více než 55 % odpovědělo, že už v této oblasti s klienty praktikuje. Vedle toho pouhých 27 % respondentů uvedlo, že měli v rámci své postgraduální výuky spirituální a náboženská témata. Podle Derezotese výsledky naznačují, že existuje potřeba zařadit tato témata do výuky. (SHERIDAN, a další, 1999)

5.5 Výzkumy zaměřené na studenty sociální práce

Přehled studií uvedený předchozí kapitole poskytuje poznatky ohledně postojů ke spiritualitě a náboženství ze strany pedagogů a odborníků praktikujících sociální práci. Nicméně o jedné skupině (budoucích) účastníků na praxi sociální práce je stále málo informací. Tou skupinou jsou studenti sociální práce.

Proto se Sheridan a spol. v roce 1999 zaměřuje právě na studenty (N=208). Cílem jeho šetření bylo zjištění postojů studentů na roli spirituality a náboženství ve vzdělávání a praxi sociální práce. Respondenti v rámci jeho výzkumu vykazovali přijímající a obecně kladný postoj ke spiritualitě a náboženství v praxi. V rámci šetření bylo dále zjištěno, že studenti kladně hodnotili škálu náboženských a spirituálně laděných intervencí (10 ze 14). Někteří z respondentů část intervencí už v praxi i využili (i přes to, že v praxi sociální práce byli teprve začátečníci).

Dorothy L. Graff se věnovala kvantitativnímu výzkumu postojů studentů ke spiritualitě a náboženství. V rámci šetření bylo zjištěno, že studenti pokládají spiritualitu a náboženství za důležitý aspekt lidského bytí. Souhlasili většinou také s využitím spirituálně a nábožensky laděných praktik v praxi. Nutno podotknout, že 80,6 % respondentů byli křesťané. (GRAFF, 2007)

Lun se v rámci kvalitativního výzkumu věnovala pojetí spirituality u studentů sociální práce. Výstupem z jejího výzkumu byla mimo jiné zjištění, že vnímají propojení s Bohem a také s vlastní osobností, vlastním já. (LUN, a další, 2015)

Sheila Furness a Philip Gilligan provedli šetření u 57 studentů sociální práce v otázkách spirituality a náboženství. Většinou pokládali otázky ohledně těchto témat za relevantní pro praxi sociální práce. Více než dvě třetiny respondentů uvedly, že jejich výuka a trénink v oblasti praktikování spirituality a náboženství byla žádná nebo minimální. Kromě nedostatečné připravenosti spatřovali další omezení v nedostatku času v rámci rozhovorů s klienty. (FURNESS, 2014)

V českých podmínkách se výzkumem zabývala Anika Kubicová. Respondenty bylo 91 studentů navazujícího magisterského oboru sociální práce s poradenským zaměřením. Ze šetření vyplynulo, že ke spiritualitě a náboženství má 40 % studentů pozitivní vztah a 54 % vztah neutrální. Závěrem konstatuje, že je nutné na akademické půdě se studenty o spiritualitě hovořit a najít způsob, jak ji do výuky obsahově začlenit. A to takovým způsobem, aby byli studenti sociální práce schopni znalosti prakticky ve vztahu s klienty používat. (KUBICOVÁ, 2010)

Kaňák ve své přednášce na XII. Hradeckých dnech ve 2014 upozorňuje na kvantitativní výzkum Stewarta a Koeskeho (2006), kteří zjistili, že respondenti nejčastěji odkazovali klienty ke specialistům, kteří se tématy spirituality a náboženství odborně zabývají anebo jsou schopni spiritualitu a náboženství u klientů zjišťovat. Při stejné přednášce upozornil na kvalitativní výzkum Bakera (2013), ze které vyplynuly jako nedůležitější otázky etiky v sociální práci při uplatňování spirituality a náboženství ve výuce, a také nedostatek času pro rozhovory ohledně spirituality a náboženství. Dále informoval o podobně zaměřeném šetření (tzv. Photovoice metodou) Muldera (2014), kdy někteří respondenti reflektovali používání spirituality a náboženství do praxe jako obtížné. Sám Kaňák zkoumal postoje studentů ke spiritualitě a náboženství. Jednalo se o pilotní studii plánovaného výzkumu na stejné téma. Využil dotazníku Canda/Furman a položky Spiritual Competence Scale od Hodge. Získal data od 54 studentů. Zjistil, že respondenti pokládají za vhodnější otevírat s klienty spirituálně než nábožensky laděná témata. Za neadekvátní pak respondenti pokládají bližší kontakt s klientem (např. dotýkání se) a účast při spirituálních anebo náboženských aktivitách s klientem.

Většina by buď pomohla se klientovi v otázkách spirituality a náboženství orientovat nebo by jim zprostředkovala pomoc u odborníků na tato témata (např. spoluprací s kněžími). (KAŇÁK, 2015)

Dalšími výzkumníky byl v tuzemských podmínkách Vávra, Vávrová, Pechová. Výzkum byl proveden u 334 studentů. Z výsledků se dalo usoudit, že míra spirituality byla různorodá podle různých faktorů. Vliv měly například sociodemografické údaje, pohlaví, víra hodnocená subjektivně. Vyšší míru spirituality v tomto výzkumném šetření vykazovali překvapivě muži. Ve výzkumu byly zapojeni studenti různých oborů a nejvyšší míru spirituality vykazovali studenti psychologie, z nichž téměř tři čtvrtiny těchto studentů nepokládá za zdroj své spirituality náboženství v tradičním pojetí. Sociálních pedagogů se zúčastnilo 89. Sociální pracovníky v této studii reprezentovalo 31 zdravotně sociálních pracovníků, což byla nejmenší oborová skupina. Tito vykazovali nejnižší míru spirituality. Studenti sociální pedagogiky vykazovali střední hodnoty míry spirituality. (VÁVRA, a další, 2017)

EMPIRICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE

6 Výzkumné šetření (postojů studentů sociální práce)

Jak jsme se pokusili přiblížit v teoretické části této diplomové práce, zastává spiritualita zásadní roli v životě každého člověka, pomáhající profese nevyjímaje. Naopak z hlediska pomáhající profese je jedním ze základních aspektů vztahu mezi pomáhajícím a klientem. Nicméně jde o oblast ne příliš zkoumanou, což jen potvrzuje celkově vnímaný výzkum v sociální práci, který je v našem českém prostředí spíše ojedinělý (doslova „Popelkou“). (MATOUŠEK, 2020)

Některé práce se spiritualitou v pomáhajících profesích zabývají – například *Senioři a spiritualita*, *Spirituální výchova v rodině*, *Spiritualita v pomáhajících profesích*, nicméně v nich nenajdeme materiál zabývající se výzkumem studentů pomáhajících profesí, v našem případě studentů oboru Charitativní a sociální práce. Z těchto důvodů jsme se rozhodli pro výzkum mezi studenty zde zmíněného oboru na Univerzitě Palackého, Cyrilometodějské teologické fakultě, Katedře křesťanské sociální práce.

6.1 Cíl výzkumu

Primárním cílem výzkumu, přestože se jednalo o výzkum kvantitativně orientovaný, bylo prozkoumat, zjistit a popsat postoje studentů navazujícího magisterského studia oboru Charitativní a sociální práce ke spiritualitě a náboženství. Pro dosažení cíle byla použita metoda deskripce (BURIÁNEK, 2017) a metoda porozumění, tedy metoda stejná, jako byla použita v případě původní pilotní studie na toto téma J. Kaňákem v roce 2015. (KAŇÁK, 2015)

Jak uvádí Disman, v kvantitativním výzkumu můžeme zkoumat jen takové problémy, které je možné přeložit do jazyka pracovních otázek. Tedy takové, které se dají vyjádřit vztahy mezi proměnnými. (DISMAN, 2002 str. 87) To ale není zcela jednoznačným cílem tohoto výzkumu, jako spíš prostý popis skutečnosti, jaké postoje mají studenti sociální práce ke spiritualitě a náboženství.

Vzhledem k malému rozsahu výzkumu (velikostí výzkumu se budeme zabývat v jedné z následujících kapitol) se dá hovořit o výzkumu malého rozsahu, či dokonce o průzkumu. (CHRÁSKA, 2007) Na základě tohoto se dá říct, že z pohledu Cyrilometodějské teologické fakulty, Katedry křesťanské sociální práce se jedná doslova o průzkum názorů a postojů studentů navazujícího magisterského studia ke spiritualitě a náboženství s cílem dostat odpovědi na následující výzkumnou otázku, kterou uvádíme v následující kapitole 6.2.

6.2 Výzkumná otázka

V rámci této diplomové práce nás zajímaly celkově postoje studentů sociální práce navazujícího studia sociální práce. Na základě kompilace v teoretické části diplomové práce jsme si vytyčili pouze hlavní výzkumnou otázku, které se týká hlavně posouzení vhodnosti spirituální a náboženská témata otvírat a je v sociální práci s klienty používat:

- ✚ Pokládají studenti navazujícího magisterského studia sociální práce otevírání a používání spirituálních a náboženských témat při sociální práci s klienty za vhodné?

6.3 Popis použité metody sběru dat

V případě této diplomové práce jsme informace sbírali metodou jednorázového průřezového šetření, které se dá označit za hlavní metodu sociologického výzkumu. Výzkum se týká výběru cílové populace.

Pro sběr informací jsme použili již výzkumem ověřený dotazník autorů Canda / Furman (2010), přičemž pro účely této diplomové práce jsme zvolili metodu online dotazníkového šetření. Online dotazník byl pro účastníky zcela anonymní (jak dotazování, tak zodpovídání otázek). Důležitým faktem bylo odsouhlasení realizace výzkumu, včetně použití a způsobu oslovení studentů (detaily uvádíme v odstavci níže) na mateřské fakultě. A to schválení jak vedoucím práce, tak vedoucím univerzitní katedry. Předložený dotazník byl již použit také v českých podmínkách pro (před)výzkum / pilotní studii v této oblasti (Kaňák, 2015). Shodou okolností je v současné době stejný dotazník součástí výzkumu TAČR programu ÉTA (TL05000217) Aplikovaný výzkum pro inovaci sociální práce zapojující koncept spirituální citlivosti (řešitel J. Doležel, ukončení 31. 12. 2023) na Katedře křesťanské sociální práce, CMTF, UPOL. (STARFOS, 2022)

K vytvoření dotazníku jsme využili nástroj online aplikace pro tvorbu dotazníků na internetové stránce společnosti Survio.cz. Po vytvoření dotazníku v této aplikaci byl automaticky vygenerován link, který je určený pro zaslání aktivního linku na dotazník zvoleným respondentům. Tento link jsme na dotazník jsme respondentům odeslali hromadně na souhrnné mailové adresy zřízené studenty za účelem komunikace s katedrou i mezi sebou. Tím, že se jednalo v každém ročníku/oboru studia o

souhrnnou adresu, jednotlivé adresy respondentů, ani žádné osobní údaje o jednotlivých respondentech nikde nefigurují a nejsou běžnému uživateli ani výzkumníkovi dohledatelné. Ještě bychom chtěli zmínit, že dotazník jsme v aplikaci opatřili úvodní textem (cca 1,5 normostrany) se žádostí respondentů o vyplnění dotazníku elektronicky v online aplikaci a s informacemi k výzkumu. V témže textu byl respondent informován o záměru a účelu dotazníku, anonymitě a dobrovolnosti vyplnění, velikosti dotazníku a informací, kolik času cca vyplnění zabere.

Etika výzkumu

Etické otázky jsou nedílnou součástí výzkumu. (KREJČÍ, 2011) V rámci empirického výzkumu v oblasti sociální práce je třeba vždy pečlivě zvážit etické souvislosti a zohlednit je, protože výzkum v této oblasti, a to i v případě kvantitativního výzkumu, znamená zásah do životů lidí. (BUGEL, a další, 2012) Při výzkumech tak mohou vyvstávat specifické etické problémy. (HENDL, 2012) Protože byla v našem případě použita metoda online dotazníkového šetření, s předem schváleným dotazníkem, dobrovolnou účastí na výzkumu, adekvátní informovaností účastníků o výzkumu (jak již uvedeno v tomto odstavci výše), nemusely být zásadní etické otázky řešeny. Při výzkumu jsme postupovali způsoby, které jsou v této diplomové práci popsány. Můžeme tedy konstatovat, že výzkum byl proveden v souladu s doporučovými obecnými etickými pravidly a zásadami mimo jiné ukotvenými v etických kodexech institucí souvisejících s výzkumem, jako jsou Univerzita Palackého v Olomouci, (MILLER, 2017) a národní i mezinárodní asociace sociální práce. (MŠMT, 2015)

Rozvržení dotazníku

Dotazník obsahoval 56 otázek (v elektronické podobě se započítávají i podotázky, v konečné podobě měl dotazník tedy celkem 97 otázek). Otázky byly zařazeny do pěti tematických částí. Jedna část se týkala sociodemografických údajů. Další čtyři části měly sloužit k získání uceleného vhledu do postojů studentů sociální práce v rámci těchto oblastí:

- I. Přijetí a posouzení klienta – na pětibodové Likertově škále měly respondenti označit číslo, které nejvíce odpovídá tomu, do jaké míry souhlasí nebo nesouhlasí s uvedeným výrokiem

- II. Pomáhající intervence v této části byly uvedeny různé intervence, které mohou být u klientů provedeny. Respondenti měli označit výběrem ano/ne u uvedených aktivit intervence, které sami u klientů prováděli nebo si myslí, že jsou tyto intervence pro sociální práci vhodné. U otázky č. 38 - Osnovy a vzdělávání v oboru sociální práce – respondenti měli označit výběrem ano/ne, zda byly součástí jejich vzdělávání v sociální práci informace o náboženských či spirituálních tématech.
- III. Škála religiozity / spirituality – respondenti měli označit nejpřesnější odpověď ze tří až pěti možných, ev. (u poslední otázky na spirituální nebo náboženské podněty) měli na pětibodové škále označit číslo, které nejvíce odpovídá tomu, do jaké míry souhlasí nebo nesouhlasí s výrokem.
- IV. Sociodemografické údaje – respondenti měli označit jednu z předložených možných kategorií.
- V. Definice náboženství, spirituality a víry – vždy po 3 otázkách „Jak byste vymezil/a pojem ...“ – Pro účely tohoto výzkumu jsme respondentům poskytli definice náboženství a spirituality. V rámci šetření jsme v této části dotazníku zjišťovali, jak tyto termíny definují sami respondenti osobně. Měli označit všechna slova, o kterých si respondent myslí, že nejlépe definují náboženství, spiritualitu a víru.

Legenda k vyplnění dotazníku (respondentům poskytnuté definice)

Důležité bylo vysvětlit klíčové pojmy v kontextu tohoto výzkumu, a to *spiritualita* a *náboženství*. Upozorněno bylo na fakt, že je *spiritualita* pro potřeby dotazování definována v širším záběru než *náboženství*. Některé otázky se proto zabývají *spiritualitou* náboženské i nenáboženské formy.

Náboženství bylo v souladu s Canda (2010) definováno jako „organizovaný a strukturovaný soubor přesvědčení a praktik společných pro určitou komunitu a týkající se spirituality“.

Spiritualita byla definována jako „hledání smyslu, účelu a morálně naplňujících vztahů k sobě, k ostatním lidem, okolnímu světu a nejvyšší skutečnosti ve smyslu, v jakém ji daný jedinec sám chápe“. Dále pak bylo v úvodu dotazníku sděleno, že „*spiritualita* se může projevovat v různých formách náboženství, ale neomezuje se pouze na tyto formy. Za příbuzné pojmy se dají pokládat například: životní filozofie, duchovní/životní přesvědčení, duchovní opěrný systém, víra v něco

většího/vyššího, než jsme my, víra v něco nad námi. *Definice spirituality je širší než definice náboženství.* Mějte tento fakt, prosím na paměti, v průběhu vyplňování dotazníku. Některé dotazy se ptají na spiritualitu nezávisle na tom, zda je chápána nábožensky či nenábožensky. V jiných dotazech rozlišujeme mezi *náboženstvím a nenáboženskými podobami spirituality.*“

Časové údaje ohledně vyplnění dotazníku

Jak z této studie vyplynulo, zdá se, že je dost důležité načasování odeslání dotazníku. Jistým limitem či nevýhodou se zdá v tomto kontextu být skutečnost, že byl dotazník rozeslán v období po ukončení zimního semestru a několik měsíců před státními závěrečnými zkouškami. Podle počtu automatických zpráv o (ne)otevření mailu a počtu vyplněných dotazníků i reakcí tří studentek, které se ozvaly mailem (primárně s dotazem na škálování), se dá konstatovat, že studenti měli jen malý důvod být aktivní na školním mailu. Eventuálně se v rámci příprav na státní závěrečné zkoušky neměli moc zájem se zabývat jinou činností nesouvisející bezprostředně s jejich vlastním studiem. Proto byl původní čas zveřejnění online dotazníku pro vyplnění prodloužen ze 2 měsíců na 4 měsíce (konkrétně 117 dnů). Nicméně prodloužený čas přinesl jenom několik málo odpovědí. Dalším limitem se zdá být náročnost dotazníku. Od pěti studentů, kteří deklarovali, že dotazník vyplnili, dorazila zpětná vazba, že je dotazník dlouhý a náročný na porozumění. Limitující může být i fakt, že při anonymních šetřeních nevíme, kdo dotazník ve skutečnosti vyplnil a jestli samostatně. V případě jednoho respondenta se vrátila velmi negativní reakce doslova na neadekvátní obsah dotazníku.

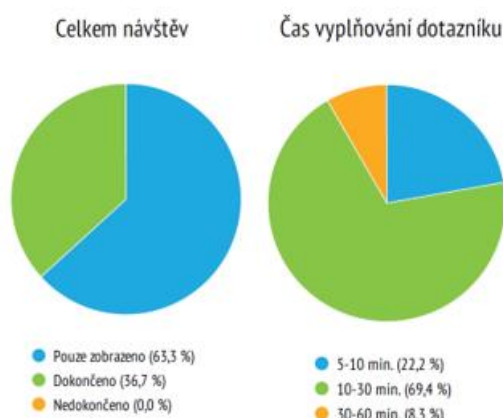
Obrázek 3 – Historie návštěv

Zdroj: autorka (Survio), 2023

Celkový čas na vyplnění dotazníku byl odhadován a v rámci ověření dotazníku (na základě pilotního ověření dotazníku na 3 osobách) potvrzen na 15-20 minut. Skutečný čas vyplnění online

dotazníku byl 5-10 minut (22,2 % respondentů), 10-30 minut (69,4 % respondentů), 30-60 minut (8,3 % respondentů).

Výše popsané situaci odpovídá i statistika celkového počtu studentů, kteří byli původně osloveni mailem s průvodním dopisem a odkazem na dotazník (N=135), těch studentů, kteří mail a odkaz otevřeli (n=98) a těch, kteří mail a odkaz otevřeli a dotazník skutečně vyplnili (n=36).

Obrázek 4 – Statistika vyplňování dotazníku

Zdroj: autorka (Survio), 2023

6.4 Popis výzkumného souboru

Jak už bylo uvedeno výše v bodě 6.3 Popis použité metody / techniky sběru dat, v této práci proběhl výzkum jako jednorázové průřezové šetření. Výzkumným vzorkem je výběr cílové populace. (HENDL, 2012) Výzkumný vzorek byl vybrán záměrně, protože cílem práce je poznat a posoudit postoje studentů sociální práce Univerzity Palackého v Olomouci. Výběr tvořili studenti tří studijních ročníků navazujícího magisterského studia oboru Charitativní a sociální práce studované na Katedře křesťanské a sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty. Do šetření byli zahrnuti studenti jak prezenčního, tak navazujícího studia, a to bez rozdílu. Typ studia nebyl v rámci šetření (už ani původních výzkumů) zohledněn, tedy ani dotazován.

Statistika respondentů

Online dotazníkem bylo osloveno 135 respondentů. Dotazník navštívilo 98 respondentů, z toho 62 respondenti dotazník jenom zobrazili a nahlédli bez vyplnění. Celý dotazník vyplnilo jen 36

respondentů. Úspěšnost vyplnění dotazníku je 36,7 %, což odpovídá intervalu průměrné návratnosti uváděné v literatuře, který leží mezi 30 až 60 %. (CHRÁSKA, 2007)

Statistika respondentů

Obrázek 5 – Statistika respondentů

Zdroj: autorka (Survio), 2023

Zpětná vazba k dotazníku

Ze 36 studentů, kteří dotazník vyplnili, se vrátila jedna negativní reakce (2,78 %) na neadekvátní rozsah a obsah dotazníku. Mailová výzva k případné následné diskusi (rozhovoru), aby byla obdržena zpětná vazba / postoj pro účely této práce, zůstala bez reakce.

Pohlaví respondentů

Výzkumný soubor tvořilo 36 studentů (n=36). Všichni respondenti vyplnili otázku na jejich pohlaví, tak se můžeme dovědět, že z celého souboru respondentů bylo 35 studentek (n=35; 97,2 %) a pouze jeden student (n=1; 2,8 %).

Národnost

Protože byl původní dotazník určen pro americké prostředí, byly v něm zohledněny tamní národnosti, které v naší společnosti nejsou běžné ani v rámci národnostních menšin. Proto pro potřeby této práce byl dotazník, respektive otázka ohledně národnosti, upravena na české poměry.

Ze sebraných dat vyplynulo, že výzkumný soubor byl tvořen výhradně studenty české národnosti. (n=36, 100 %). Z jiných národností – dle zastoupení řazeno sestupně - můžeme uvést například v rámci posledního sčítání lidu deklarované národnosti: moravská (5 %), slovenská (1,3 %), ukrajinská (1,1 %) a vietnamská (0,4 %), slezská (0,2 %). (ČSÚ, 2022)

Věková kategorie

Z hlediska otázky na věkovou kategorii z celkového počtu 36 odpovědí označilo 19 respondentů (52,78 %) možnost 20-29 let, což byla tedy nejpočetnější skupina studentů. Druhou nejpočetnější kategorií byli studenti mezi 40-49 lety (n=8, 22,22 %). Pět studentů (13,89 %) bylo mezi 30-39 lety a čtyři studenti (11,11 %) mezi 50-59 lety věku.

Kategorie podle počtu let odpracovaných v sociálních službách

Z celkového počtu 36 odpovědí uvedlo 26 (72,23 %) respondentů, že pracují v sociálních službách méně než 5 let. Z tohoto počtu 15 respondentů (41,67 %) pracuje méně než 1 rok. V této kategorii jsou i respondenti, kteří v sociálních službách neppracují. Vždy pět dotazovaných uvedlo, že pracuje v sociálních službách 6-10 let, respektive 11-20 let, tj. vždy (13,89 %). Praxi v sociálních službách delší než 20 let neuvedl v dotazníku nikdo. Sociodemografické charakteristiky výzkumného souboru jsou uvedeny v následující tabulce, kde ve sloupci „Responzí“ uvádíme absolutní a ve sloupci „Podíl“ relativní četnosti.

		Responzí	Podíl
Pohlaví	Žena	35	97,22%
	Muž	1	2,78%
	Celkem	36	100%
Národnost	Česká	36	100,00%
	Jiná	0	0,00%
	Celkem	36	100,00%
Věková kategorie	20-29 let	19	52,78%
	30-39 let	5	13,89%
	40-49 let	8	22,22%
	50-59 let	4	11,11%
	60-69 let	0	0,00%
	Celkem	36	100%
Počet let praxe v oboru sociální práce	méně než 1 rok	15	41,67%
	1-5 let	11	30,56%
	6-10 let	5	13,89%
	11-20 let	5	13,89%
	více než 20 let	0	0,00%
	Celkem	36	100%

Tabulka 1 - Sociodemografické charakteristiky

Zdroj: autorka, 2023

Složení respondentů podle způsobu deklaráce víry

Z hlediska zodpovězené otázky ohledně víry se z celkového počtu 36 odpovědí větší část studentů (n=21) označilo za křesťana s církevní příslušností ke katolické církvi (58,33 %), 7 studentů se označilo za křesťany bez církevní příslušnosti (19,44 %).

Jeden student (2,78 %) se přihlásil ke křesťanství s příslušností k církvi ROFC, kde ROFC = „Církev Nová naděje je protestantskou evangelikální církví pentekostálního a neocharismatického typu“. (NEŠPOR, 2004)

Celkem se tedy 80,55 % studentů označilo za křesťany s/bez církevní příslušnosti. Jeden student se přihlásil k buddhismu (2,78 %), jeden student uvedl, že je agnostik (2,78 %), jeden student zaškrtnul políčko „jiné náboženské nebo spirituální přesvědčení“ (2,78 %), ale dále nespecifikoval a 4 studenti uvedli, že jsou ateisté (11,11 %).

Protože v dotazníku se jednalo o dvě propojené otázky, kdy si respondenti měli vybrat, k jaké církvi se v současnosti výhradně nebo primárně hlásí nebo jaká je jejich výhradní či primární spirituální orientace, tak případně jiného náboženského / spirituálního (nenáboženského) přesvědčení měli respondenti uvést jeho název. Stejně tak v případě volby křesťanství měli následně uvést církevní příslušnost ke konkrétní církvi. Z důvodu přehlednosti byly proto údaje shromážděny do následující tabulky s uvedením absolutních (sloupec „Responzí“) a relativních (sloupec „Podíl“) četností:

Deklarace víry	Responzí	Podíl
Katolík	21	58,33%
Křesťan bez církevní příslušnosti	7	19,44%
Křesťan k příslušnosti k ROFC	1	2,78%
	29	80,55%
Ateista	4	11,11%
Agnostik	1	2,78%
Buddhista	1	2,78%
Jiné náboženské nebo spirituální přesvědčení	1	2,78%
Celkem	36	100,00%

Tabulka 2 – Deklarace víry studentů v dotazníku

Zdroj: autorka 2023

6.5 Způsob zpracování dat

S ohledem na naplnění cílů této diplomové práce jsme zvolili kvantitativně orientovaný výzkum. Výzkum v podmínkách této diplomové práce znamená zkoumání sociálních jevů. Cílem je pak získat poznatky, které popisují a vysvětlují fokusované jevy. (HENDL, 2012)

Jak uvádí Punch ve své knize, v metodologické literatuře bychom našli mnoho různých definic a koncepcí výzkumu. (PUNCH, 2008). Pro potřeby našeho výzkumu jsme pojmulí výzkum jako proces zkoumání, který využívá empirické informace pro zodpovězení výzkumných otázek. (PUNCH, 2008 str. 17) Punch tvrdí, že bychom hypotézy měli používat, pokud jsou užitečné, ale nepoužívat, pokud tomu tak není, nepoužívat je z povinnosti a automaticky. Protože jsme se rozhodli zkoumat výzkumný problém u kterého nepředpokládáme, co se stane, rozhodli jsme se výzkumný problém podložit formulací výzkumných otázek. Podle Punche není žádný logický rozdíl mezi zodpovídáním výzkumných otázek a testováním hypotéz, jestliže uvažujeme o tom, jaká data potřebujeme a jak je budeme analyzovat. (PUNCH, 2008 str. 48) Také doporučuje zaměření na výzkumné otázky, které mohou být užitečným prostředkem při vytváření návrhů výzkumu. Tato strategie podporuje jednoduchý a efektivní model výzkumného procesu, tzv. zjednodušený model výzkumu (bez hypotéz). (PUNCH, 2008 str. 31) S ohledem na velikost výzkumu, který je spíše průzkumem / šetřením, jsme považovali za vhodné zvolit právě tuto strategii. K vyhodnocení dat jsme použili kvantitativní výzkumnou metodu, a to exploračního charakteru. Je pro ni typické nestanovovat hypotézy. (GAVORA, 2010) Obvyklý postup je získaná data analyzovat, následně se použije metoda deskripce, případně explorace. Pokud je to vhodné, tak se případně ověřuje pravdivost vztahů mezi proměnnými. (HENDL, 2012)

7 Analýza dat a interpretace výsledků výzkumu

Jak už bylo výše uvedeno, pro zpracování výsledků výzkumu byly použity výstupy z online dotazníku vytvořeném na internetové stránce společnosti Survio a počítačový program Microsoft Excel. Přestože se jednalo o výzkum kvantitativně orientovaný, primárním cílem bylo zjistit a popsat postoje studentů navazujícího magisterského studia teologické fakulty (prezenčního i kombinovaného studia). S odkazem na předchozí kapitoly (odstavce 6) jsme konkrétně zvolili jako vhodný nástroj deskripci.

Data získaná dotazníkovým šetřením jsme analyzovali následujícím způsobem: nejdříve byla data zkontrolována, jestli výstupy neobsahují chyby. Chyby jsme při kontrole nenašli, tak jsme mohli přikročit k dalšímu kroku. Zpracována byla statistika respondentů pomocí nástrojů na internetových stránkách společnosti Survio.cz. Historie návštěv byla zachycena formou spojnicového (čárového) grafu. Proběhl výpočet návratnosti dotazníku (absolutní, relativní, znázornění pomocí kruhového grafu). Porovnány byly i časy vyplňování dotazníku, a to v kruhovém grafu. Odpovědi na jednotlivé otázky byly zobrazeny jednak v tabulkách a současně formou sloupcových grafů (svislých i vodorovných). V obou případech jsme uvedli vždy hodnoty absolutních a relativních četností. Vedle nástrojů a výstupů z online dotazníku vytvořeném na stránkách společnosti Survio.cz jsme využili funkce Analýza dat v počítačovém programu Microsoft Excel.

Výsledky jsme v rámci deskriptivní statistiky popsali jednak slovně, ale pro lepší orientaci a transparentnost jsme popis výsledků podpořili zobrazovacími nástroji – konkrétně tabulkami. Jejich seznam jsme uvedli na konci této diplomové práce.

Jak už jsme uvedli v předchozí kapitole (6.3 Popis použité metody sběru dat), dotazník obsahoval 97 otázek, které byly zařazeny do pěti tematických částí. Část, která se týkala sociodemografických údajů (celkem 8 otázek) jsme popsali v předchozí kapitole (6.4 Popis výzkumného souboru). 89 otázek bylo sumarizováno podle jednotlivých oblastí dotazování do následujících 5 škál. Tyto měly sloužit k získání uceleného vhledu do postojů studentů sociální práce. Data pro přehlednost řadíme do následujících kapitol podle jednotlivých oddílů dotazníku s krátkým popisem a slovním komentářem.

7.1 Přijetí a posouzení klienta

V této kapitole uvádíme popis dat získaných v rámci dotazování v části dotazníku I. Přijetí a posouzení klienta v rámci pomáhající intervence, separátně vyhodnocujeme otázky 1-3, 4 a 5.

V rámci škály Přijetí a posouzení klienta měli respondenti na pětibodové Likertově škále označit číslo, které nejvíce odpovídá tomu, do jaké míry souhlasí (1) nebo nesouhlasí (5) s uvedeným výrokem týkajícím se otvírání témat spirituality a náboženství při navázání pomáhajícího vztahu a při posouzení klientovi situace.

Zjištěné výsledky šetření jsme se pro přehlednost rozhodli nejenom popsat, ale také zobrazit podle oddílů v dotazníku. Zde jsou vyjádřeny třech odstavcích vždy včetně tabulkového zobrazení (Tabulky číslo 3, 4, 5).

a) Posouzení vhodnosti otvírání témat spirituality a náboženství v rámci přijetí a posouzení klienta

První tři otázky respondentům předloženého dotazníku se týkaly zjištění pohledu na to, jakou roli hraje spiritualita a náboženství v rámci procesu přijetí a posouzení klienta. Výsledky jsou v tabulce řazeny podle pořadí otázky v dotazníku (otázky 1–3).

Situace v rámci posouzení / přijetí klienta	Velmi souhlasím		Souhlasím		Celkem odpovědi "Velmi souhlasím" a "Souhlasím"		Neutrální postoj	
Při navázání pomáhajícího vztahu je důležité informovat klienta o náboženském/spirituálním přesvědčení sociální pracovníka	19	53%	10	28%	29	81%	5	14%
Součástí procesu přijetí a posouzení klienta by měla být náboženská anamnéza klienta	10	28%	4	11%	14	39%	6	17%
Zjištění spirituální anamnézy klienta by mělo být součástí procesu přijetí a posouzení i v případě, že klient není nábožensky založen.	10	28%	7	19%	17	47%	4	11%

Tabulka 3 - Vhodnost otevření tématu náboženství / spirituality v rámci posouzení / přijetí klienta

Zdroj: autorka 2023

Zjištěné výsledky ukazují, že celkem 81 % studentů, kteří se zúčastnili tohoto šetření, považuje za důležité při navázání pomáhajícího vztahu informovat klienta o náboženském/spirituálním přesvědčení sociálního pracovníka.

Ke vhodnosti zařadit náboženskou anamnézu klienta jako součást procesu přijetí a posouzení klienta se vyjádřilo souhlasně 47 % studentů, kteří dotazník zodpověděli.

Zda je vhodné zjišťovat spirituální anamnézu klienta jako součásti procesu přijetí a posouzení klienta, i v případě, když klient není nábožensky založen, odpovědělo souhlasně 39 % v této studii oslovených studentů.

b) Posouzení vhodnosti otevírání témat spirituality a náboženství, pokud klient zažívá určitou životní situaci / je z určitých důvodů diskriminován – škály NTSC/STCS

Dotazování se týkalo otázek 4 a 5 v dotazníku, a to jejich první části, zaměřené na škálu NTSC/STCS (náboženská témata sociální práce/spirituální témata sociální práce) (KAŇÁK, 2015). Obě otázky měly stejnou formulaci zaměření, přičemž v rámci otázky 4 jsme zjišťovali, jestli je vhodné, aby sociální pracovník otevřel téma náboženství při práci s klientem, který je v určité životní situaci (= položky dotazníku, celkem 13 položek).

Náboženská témata je podle respondentů nejvhodnější otvírat u klientů v terminálním stádiu nemoci (n=19, 53 %) a u klientů, kteří truchlí (n=19, 53 %). Spirituální témata je podle respondentů u obou těchto skupin klientů ještě více vhodné otvírat. Přičemž otvírat a používat téma spirituality u klientů v terminálním stádiu nemoci pokládá za vhodné 28 respondentů (78 %) a u truchlících klientů 25 respondentů (69 %). Z uvedeného i celkových zjištěných dat vyplývá (detaily viz Tabulka 4 níže), že více respondentů je v případě nepříznivé životní situace (kromě situací, kdy dochází k diskriminaci klienta) nakloněno používání spirituálních témat než náboženských.

Z hlediska oprese klienta pak bylo respondenty preferováno otvírat náboženská témata především s klienty, kteří jsou diskriminováni z hlediska náboženské víry (n=27, 75 %). Lehce méně respondentů (n=24, 67 %) pak pokládá při práci s klientem ve stejné situaci jako vhodné otevřít téma spirituality. S nižším a opačným skóre (náboženského téma n=9, 25 %, spiritualita n=11, 31 %), hodnotili respondenti vhodnost otevírání obou témat v případě klientů potýkajících se s rasovou, etnickou a národnostní diskriminací.

S ohledem na výsledek šetření se z obecného úhlu pohledu zdá být respondentům vhodné otvírat témata náboženství a spirituality, pokud klient zažívá pro něj nepříznivou životní situaci anebo je vystaven nějaké formě diskriminace. Při porovnání obou klientských situací pak za vhodnější pokládají respondenti otvírat téma spirituality s klienty v nepříznivé životní situaci a otvírat téma náboženství zase spíše s diskriminovanými klienty, přičemž rozdíl není nijak markantní.

Vhodnost otevření tématu S/N, pokud klient zažívá ...	Náboženství		Spiritualita	
Terminální stádium nemoci	19	53%	28	78%
Truchlení	19	53%	25	69%
Potíže v rodinných vztazích	10	28%	12	33%
Příprava na adopci dítěte	10	28%	12	33%
Budoucí pěstoun	8	22%	12	33%
Následky přírodní katastrofy	8	22%	12	33%
Chronickou duševní poruchou	5	14%	10	28%
Trestněprávní stíhání	7	19%	7	19%
Potíže v průběhu vývoje dítěte nebo adolescenta	7	19%	7	19%
Partnerské násilí	7	19%	7	19%
Sexuální zneužití	6	17%	6	17%
Ztráta zaměstnání	5	14%	5	14%
Zneužívání návykové látky	5	14%	5	14%

Tabulka 4 - Vhodnost otevření tématu náboženství / spirituality (životní situace)

Zdroj: autorka 2023

Vhodnost otevření tématu S/N při diskriminaci klienta z důvodu ...	Náboženství		Spiritualita	
Náboženství, náboženská víra	27	75%	24	67%
Rasa, etnická příslušnost, národnost	9	25%	11	31%
Chudoba	5	14%	13	36%
Sexuální orientace	8	22%	9	25%
Pohlaví	7	19%	9	25%
Postižení	7	19%	9	25%
Věk	7	19%	8	22%
Politické přesvědčení	6	17%	8	22%

Tabulka 5 - Vhodnost otevření tématu náboženství / spirituality (oprese klienta)

Zdroj: autorka 2023

7.2 Pomáhající intervence

V této kapitole uvádíme popis dat získaných v rámci dotazování v části dotazníku II. Pomáhající intervence (jedná se o otázky 6-26).

V této části dotazníku byly jednak zkoumány postoj studentů k pomáhajícím intervencím z oblasti spirituality a náboženství. Další oblastí, která byla v této části dotazníku zkoumána byly obecné postoje studentů ke spiritualitě a náboženství.

Respondenti měli označit *výběrem ano/ne* u uvedených aktivit intervence, které sami u klientů prováděli nebo si myslí, že jsou tyto intervence pro sociální práci vhodné. Výsledky za jednotlivé pomáhající intervence jsme pro lepší orientaci zobrazili kromě popisu také v přehledových tabulkách (Tabulka 6 a 7).

a) Postoje k pomáhajícím intervencím z oblasti spirituality a náboženství

Respondentům byl v dotazníku předložen seznam 21 pomáhajících intervencí, které mohou být u klientů sociální práce provedeny. Zajímalo nás využití nebo souhlas studentů se zapojením spirituální anebo náboženské složky v případě intervencí u klientů sociální práce.

Velká většina respondentů (n=31, 86 %) označila za důležitou pomoc klientovi promyslet, jak mu jeho náboženský anebo spirituální podpůrný systém pomáhá. Za vhodné pokládá s klientem mluvit o roli jeho náboženských nebo spirituálních přesvědčení ve vztahu k blízkým, pomáhat klientovi kriticky promýšlet své náboženské nebo spirituální přesvědčení/aktivity nebo mu pomoci promyslet spirituální smysl a účel jeho současné životní situace, případně předat klienta do péče duchovního průvodce. Viz detaily v tabulce.

Dvě třetiny respondentů pak používá, nebo jako vhodné pokládá používat, nenáboženský duchovní jazyk a pojmy. Stejný podíl respondentů doporučuje klientům čerpat z náboženského či spirituálního opěrného systému a aktivit, a spolupracovat s duchovním průvodcem.

Téměř dvě třetiny respondentů považuje za adekvátní pracovat s odpuštěním, modlit se s klientem nebo se modlit za klienta v soukromí.

Zajímavé je zjištění, že přestože se více než 80 % respondentů označila za křesťany, pouze 47 % respondentů považuje používat náboženský jazyk a pojmy v rámci pomáhajících intervencí za vhodný. Podobný názor má zhruba stejně velká část respondentů na vedení si spirituálního deníku, meditování spolu s klientem, nebo na pomoc vysvětlit klientovi jeho sny.

Pouze malá část studentů (n=7, 19 %) považuje fyzický kontakt s klientem za účelem „lечения“ za adekvátní v rámci pomáhajících intervencí.

Pomáhající intervence z oblasti spirituality a náboženství	Považuje druh intervence za vhodnou	
Pomoci klientovi promyslet, jak mu jeho náboženský či spirituální podpůrný systém pomáhá.	31	86%
Hovořit s klientem o roli jeho náboženských či spirituálních přesvědčení ve vztahu k blízkým.	29	81%
Pomoci klientovi kriticky promyslet své náboženské či spirituální přesvědčení či aktivity.	29	81%
Pomoci klientovi promyslet spirituální smysl a účel jeho současné životní situace.	29	81%
Předat klienta do péče duchovního či jiného náboženského či duchovního průvodce.	28	78%
Používat nenáboženský duchovní jazyk a pojmy.	27	75%
Doporučit čerpat z náboženského či spirituálního opěrného systému a aktivit.	27	75%
Spolupracovat s duchovním či jiným náboženským či duchovním průvodcem.	27	75%
Soukromě meditovat jako příprava na setkání s klientem.	24	67%
Pomoci klientovi reflektovat jeho víru v to, co se stane po smrti.	24	67%
Soukromě se modlit za klienta.	23	64%
Modlit se spolu s klientem.	23	64%
Pomoci klientovi promyslet, jak mu jeho náboženský či spirituální opěrný systém škodí.	22	61%
Používat nebo doporučit používat náboženskou či spirituální literaturu.	20	56%
Provést odbornou intervenci, která pomáhá klientovi vytvořit si náboženské/spirituální rituály (např. požehnání domu, návštěva hrobu příbuzných, slavení přechodových rituálů).	19	53%
Používat náboženský jazyk a pojmy.	17	47%
Účastnit se náboženských či spirituálních rituálů klienta ve smyslu intervence.	17	47%
Meditovat spolu s klientem.	16	44%
Povzbuzovat klienta, aby si vedl pravidelně náboženský/spirituální sebereflexní deník.	16	44%
Pomoci klientovi posoudit význam spirituálních zážitků, které přicházejí ve snech.	12	33%
Dotýkat se klienta za účelem „lечения“.	7	19%

**Tabulka 6 – Využívání nebo souhlas studentů se zapojením
spirituální / náboženské složky**

Zdroj: autorka 2023

b) Obecné postoje ke spiritualitě a náboženství

Jak jsme již uvedli v úvodu této kapitoly, v rámci šetření nás zajímaly také obecné postoje studentů ke spiritualitě a náboženství. Výsledek výzkumu jsme vedle popisu zobrazili i v tabulce.

Z dat vyplývá, že téměř většina studentů pokládá spiritualitu za podstatný aspekt lidství (n=35, 97 %). V otázce, zda by sociální pracovníci měli vědět o spirituálních záležitostech více než v současnosti, kladně odpovědělo 27 respondentů (75 %).

Že má sociální práce se zapojením spirituální složky lepší šanci zmocnit klienta si myslí 24 respondentů (67 %). 21 všech respondentů (58 %) si myslí, že sociální pracovníci obecně neumějí pomáhat klientům v náboženských a spirituálních záležitostech.

Výjimkou byli dva respondenti (6 %), kteří si myslí, že integrace náboženství a spirituality do sociální práce je v rozporu s posláním sociální práce a jeden respondent si dokonce myslí, že integrace náboženství a spirituality do sociální práce je v rozporu s Etickým kodexem Společnosti sociálních pracovníků ČR.

Obecné postoje k tématu náboženství a spirituality	Považují za vhodné	
Spiritualita je podstatný aspekt lidství.	35	97%
Byly součástí Vašeho vzdělávání v sociální práci informace o náboženských či spirituálních tématech?	30	83%
Sociální pracovníci by měli o spirituálních záležitostech vědět víc, než v současnosti vědí.	27	75%
Obecně by sociální pracovníci měli o náboženství/spiritualitě hovořit jen tehdy, pokud klient projeví zájem jako první.	24	67%
Sociální práce se zapojením spirituální složky má lepší šanci zmocnit klienta než práce bez takové složky.	24	67%
Pomáhat klientům zvážit, zda si přejí pracovat na odpuštění, je důležitou součástí postupů sociální práce.	22	61%
Sociální pracovníci obecně neumějí pomáhat klientům v náboženských/spirituálních záležitostech.	21	58%
Ve své praxi používám techniky, které pracují s odpuštěním (např. pomáhají klientům odpuštět sami sobě, odpuštět druhým a prosit o odpuštění).	20	56%
Sociální pracovníci by měli o náboženských záležitostech vědět víc, než v současnosti vědí.	18	50%
Obecně by sociální pracovníci měli podle svého profesionálního úsudku začleňovat do rozhovoru náboženství/spiritualitu, i když klienti zprvu nejeví zájem.	11	31%
Integrace náboženství a spirituality do sociální práce je v rozporu s posláním sociální práce.	2	6%
Integrace náboženství a spirituality do sociální práce je v rozporu Etického kodexu Společnosti SP ČR.	1	3%

**Tabulka 7 - Vhodnost otevření tématu náboženství / spirituality
v rámci posouzení / přijetí klienta**
Zdroj: autorka, 2023

Celkově 30 studentů (83 %) z celkového počtu 36 respondentů odpovědělo kladně na otázku, jestli bylo součástí jejich vzdělávání v sociální práci informace o náboženských a spirituálních tématech. Vzhledem k tomu, že součástí navazujícího magisterského vzdělávání na katedře, kde byl průzkum prováděn, jsou i náboženská či spirituální témata, jsou záporné odpovědi spíše překvapivé a bylo by zajímavé tyto postoje blíže prozkoumat v budoucím šetření. Zde se nabízí zamyšlení, že vědomosti a zkušenosti získané v průběhu studia nejsou zcela dostatečné na to, aby pomohli sociálním pracovníkům prakticky a efektivně a citlivě pomáhat klientům v náboženských a spirituálních záležitostech.

7.3 Religiozita / spiritualita

V této kapitole uvádíme popis dat získaných v rámci dotazování v části III. Škála religiozity / spirituality (otázky 39-45) dotazníku.

Škála religiozity / spirituality – respondenti měli označit nejpřesnější odpověď na tři až pětibodové škále označit číslo, které nejvíce odpovídá tomu, do jaké míry souhlasí nebo nesouhlasí s uvedeným výrokiem. Výsledky jsme pro transparentnost zobrazili ve třech samostatných tabulkách.

Více než polovina studentů (n=23) uvedla, že se v současnosti ve větší míře věnují v soukromí náboženským nebo spirituálním aktivitám (např. meditace, četba duchovních textů, modlitby apod.). Těmto aktivitám se věnují minimálně několikrát za měsíc, někteří i denně až jednou týdně.

Pouze 13 respondentů se účastní náboženských obřadů několikrát za měsíc a častěji. Stejný počet respondentů se těchto aktivit účastní jen několikrát za rok.

Škála religiozity / spirituality	denně až jednou týdně	několikrát za měsíc	několikrát za rok	jednou za rok a méně	vůbec
Jak často jste se během let na základní škole účastnil náboženských obřadů (např. chození do kostela, chrámu nebo jiných míst, kde probíhají náboženské aktivity)?	10	5	6	4	11
Jak často se v současnosti účastníte náboženských obřadů (např. chození do kostela, chrámu nebo jiných míst, kde probíhají náboženské aktivity)?	5	8	13	5	5
Jak často se v současnosti v soukromí věnujete náboženským nebo spirituálním aktivitám (např. meditace, četba duchovních textů, modlitby atd.)?	14	9	5	2	6

Tabulka 8 – Účast na náboženských nebo spirituálních obřadech, aktivitách

Zdroj: autorka, 2023

Jak můžeme vidět v následující tabulce (9), v rámci hodnocení vlastního náboženského nebo spirituálního založení se studenti pokládají spíše za více spirituálně (n=33) než nábožensky (n=28) založené.

Škála religiozity / spirituality	Velmi	Trochu	Vůbec
Jak moc nábožensky založený/á podle vašeho názoru jste?	7	21	8
Jak moc spirituálně založený/á podle vašeho názoru jste?	15	18	3

Tabulka 9 - Náboženské / spirituální založení

Zdroj: autorka, 2023

Vztah k organizované náboženské nebo spirituální skupině mají respondenti spíše v rovině pravidelné účasti a určité míry zapojení, několikrát za rok nebo jednou za rok a méně.

Škála religiozity / spirituality	Aktivní účast, vysoká míra zapojení	Pravidelná účast, určitá míra zapojení	několikrát za rok	jednou za rok a méně	vůbec
Uveďte, jaký máte v současnosti vztah k organizované náboženské nebo spirituální skupině.	2	11	12	10	1

Tabulka 10 - Vztah k organizované náboženské nebo spirituální skupině

Zdroj: autorka, 2023

Více než polovina respondentů (n=19) uvedla, že prostředí, ve kterém vyrůstali, jim poskytovalo náboženské nebo spirituální podněty.

Škála religiozity / spirituality	1	2	3	4	5
Vyrůstal/a jsem v prostředí poskytujícím náboženské nebo spirituální podněty.	8	5	4	4	15

Tabulka 11 - Prostor poskytl náboženské nebo spirituální podněty v dětství a dospívání

Zdroj: autorka, 2023

7.4 Definice náboženství, spirituality a víry

Pro účely tohoto výzkumu byly respondentům poskytnuty definice náboženství a spirituality v pojetí profesora Candy, tedy vycházející se spirituálně citlivé sociální práce. Tyto uvádíme v kapitole 2.3 Definice náboženství a spirituality pro potřeby předkládaného šetření.

V rámci šetření jsme v této části dotazníku zjišťovali, jak studenti termínům náboženství, spiritualita a víra rozumí a jak je definují sami, osobně, s jakými termíny se tedy studenti identifikují a jaké používají.

Celkem byly k tomuto tématu v předloženém dotazníku tři otázky. Otázky byly formulovány stejně pro každý termín a jednalo se o typ otázky „Jak byste vymezil/a pojem náboženství / spirituality / víry. “. Respondenti měli označit všechna slova a odpovědi (hodí-li se), o kterých si myslí, že podle nich osobně nejlépe definují náboženství, spiritualitu a víru. Jednalo se o 16 výrazů, konkrétně smysl, organizace, hodnoty, osobní vztah s božskou nebo vyšší silou, účel, komunita, etika, posvátné texty, přesvědčení, osobní, zázraky, bible, rituál, morálka, modlitba, meditace, které se vztahovaly ke zkoumaným termínům. Zjištění uvádíme v následujícím přehledu:

a) Definice spirituality z osobního pohledu studentů

Mezi osmi nejlepšími výrazy pro termín spiritualita byly studenty uvedeny tyto:

- smysl (n=29, 81 %)
- hodnoty (n=26, 72 %)
- osobní (n=23, 64 %)
- meditace (n=19, 53 %)
- osobní vztah s božskou nebo vyšší silou (n=18, 50 %)
- modlitba (n=14, 38,89 %)
- etika / rituál (n=13, 36,11 %)

b) Definice náboženství z osobního pohledu studentů

Mezi osmi nejlepšími výrazy pro termín náboženství byly studenty uvedeny tyto:

- modlitba (n=28, 78 %)
- bible (n=26, 72 %)
- hodnoty (n=25, 69 %)
- komunita (n=22, 61 %)
- osobní vztah s božskou nebo vyšší silou (n=21, 58 %)
- morálka (n=19,52, 52,78 %)
- rituál / posvátné texty (n=18, 50 %)

c) Definice víry z osobního pohledu studentů:

Mezi osmi nejlepšími výrazy pro termín víra byly studenty uvedeny tyto:

- osobní vztah s božskou nebo vyšší silou (n=22, 61 %)
- přesvědčení (n=19, 53 %)
- osobní (n=17, 47 %)
- smysl (n=16, 44 %)
- modlitba (n=15, 42 %)
- hodnoty (n=13, 36,11 %)
- rituál / meditace (n=6, 16,67 %)

Jak můžeme vypožorovat z přehledu výše, spiritualitu vystihli studenti nejčastěji slovem *smysl*, a *hodnoty*. Na tomto základě se dá předpokládat, že spiritualitu vnímají více jako osobní, interní záležitost, jako něco, co se týká jich samotných, směrem k intrapersonálnímu postoji/vztahu.

Termín náboženství studenti pojili především s konkrétními úkony nebo věcmi, jako je *modlitba a bible*, případně *komunita*. To znamená, že studentům náboženství evokuje spíše strukturální představy, dá se říct až určitý způsob života, kulturu, modlitba/ bible jako znaky určité kultury. Dává to spíše dojem vnímání náboženství jako vnější záležitosti, spíše směrem k úkonům a interpersonálním vztahům (komunita).

Výraz *smysl* – zde náboženství silně kontrastuje se spiritualitou, protože u náboženství se tento výraz mezi osmi nejčtenějšími výrazy vůbec nevyskytuje.

Výraz *hodnota* je společný pro náboženství i pro spiritualitu, volili respondenti u náboženství tak, že je na třetím místě v pořadí četnosti výběru, zatímco u spirituality je na druhém místě.

U termínu víry existuje vysoká míra souhlasu s vyjádřením a výrazy *osobní vztah s božskou nebo vyšší silou, přesvědčení, osobní*.

Vyjádření *osobní vztah s božskou nebo vyšší silou* pak zvolili studenti nejen pro definici víry (s hodně vysokým skóre), ale s téměř vyrovnaným skóre toto vyjádření zvolili i pro termíny náboženství a spiritualita (jako v pořadí pátý nejvíce označovaný výraz).

Za další společný výraz můžeme určit slovo *hodnoty*. Jak už uvedeno výše, tímto výrazem vystihovali respondenti nejvíce slovo spiritualita. Objevilo se ale i u náboženství (na třetím místě), ale i u víry (zde ale až na šestém místě).

Jako zajímavé postřehy můžeme uvést, že náboženství mají studenti spojeno spíše se slovem *modlitba* a spiritualitu se slovem *meditace*. Výraz *modlitba* si studenti spojovali nejvíce s termínem náboženství (dokonce s nejvyšším skóre), méně s termínem víra, ale mezi prvními osmi výrazy pro spiritualitu se vůbec nevyskytuje.

Celkově nejvyšší skóre dosáhl termín spiritualita, následně náboženství. Definice víry měla celkově nejnižší frekvenci výskytů jednotlivých výrazů. Můžeme konstatovat, že respondenti (studenti a budoucí profesionálové v sociální práci) vnímají rozdíl mezi spiritualitou, náboženstvím a vírou. V případě spirituality nemusí jít ale nutně jen o náboženskou spiritualitu. V otázkách víry si studenti byli jisti nejméně. Z odpovědí tušíme, že je vnímání spirituality a náboženství v sociální práci poznamenáno neblahým historicko-politickým vývojem v naší republice, sekularizací apod., jak již bylo uvedeno v teoretické části této práce (1. kapitola Místo spirituality a náboženství v sociální práci v historii profese). Zájem o spiritualitu od konce 20. století dále narůstá a toto je třeba zohlednit i ve vzdělávání a praxi sociální práce.

7.5 Limity a náměty výzkumu

Jako jeden z limitů tohoto průzkumu se dá označit *malý výzkumný vzorek*. Dalším limitem online dotazování je, že nevíme, kdo doopravdy dotazník vyplňuje, respektive, zda ho respondent vyplňuje samostatně nebo mu případně někdo radí, s někým odpovědi konzultuje apod. Tam by se potom vytrácela *autenticita odpovědi*.

Jak se můžeme dočíst v odborné literatuře, skutečnost, *zda se dotazník vrátí není náhoda*, ale podílí se tomto faktoru více vlivů. Výzkumem bylo prokázáno, že dotazníky vrací častěji lidé zodpovědnější, s kladným postojem k výzkumné problematice, lidé s vyšším vzděláním. (CHRÁSKA, 2007)

Důvodem *nižší návratnosti* se zdá vedle anonymity i dobrovolnost akce, dále zaneprázdněnost studentů a jak se někteří studenti mailem vyjádřili – i *neporozumění*, a to jednak, jak odpovídat (nepozornost při čtení, n=3, 8,3 %) nebo problematice a otázkám samotným (n=1, 2,78 %).

Dalším limitem je ověření předvýzkumem. Doporučení je provést předvýzkum na 30 respondentech, což je velký nepoměr k počtu oslovených respondentů (N=135) a (ne)vyplněným dotazníkům. V našem případě byl dotazník tedy záměrně testován pouze na 3 osobách.

Proto nemáme rozhodně komplexní obraz ohledně postojů studentu navazujícího magisterského studia charitní a sociální práce. *Tato skutečnost vede k zamyšlení, že by bylo vhodné zjistit postoje všech studentů v rámci výuky*. Nicméně je dobré, že průzkum proběhl a pomohl nám jistým způsobem vnést vhléd do problematiky jak způsobu dotazování samotného, tak do problematiky postoje studentů ke spiritualitě a náboženství.

Závěr

Diplomová práce se věnuje postojům studentů sociální práce ke spiritualitě a náboženství. Výzkumným šetřením jsme se snažili poskytnout vhled do problematiky v rámci konkrétního studijního oboru u studentů konkrétní teologické fakulty, respektive katedry. Podle dostupných informací, které se nám podařilo zjistit, se u studentů sociální práce navazujícího magisterského studia jedná na katedře o první studii na téma jejich pohledu na spiritualitu a náboženství.

Pro potřeby této práce jsme vycházeli mimo jiné z pojetí spirituálně citlivé sociální práce a také z definic spirituality a náboženství profesora Candy, z jehož původního výzkumu (a následně výzkumu Jana Kaňáka v českém prostředí) jsme také vycházeli. Na základě našeho výzkumného šetření, které jsme se snažili popsat ve výše uvedených kapitolách 6 a 7, můžeme shrnout následující:

Návratnost dotazníků, jejich zodpovězení a míra účasti byla méně než poloviční. Je tedy více než pravděpodobné, že odpovědi ostatních studentů, kteří dotazník nevyplnili, mohou být odlišné od studentů, kteří se studie aktivně zúčastnili. Nemůžeme tedy vyvodit jednoznačné závěry o celkovém rámci vybraného vzorku respondentů, ani je aplikovat na celou populaci. Vzhledem k tomu, že se šetření zúčastnil pouze jeden muž, nezabývali jsme se mírou spirituality a náboženství z hlediska pohlaví. Stejně tak jsme neanalyzovali data týkající se věkové kategorie nebo velikosti obce, ve které studenti bydleli nebo bydlí nebo podle oboru, ve kterém pracují a jak dlouho.

V rámci interpretace výsledků šetření je důležité upozornit na to, že se jednalo o výzkumný vzorek složený ze studentů oboru zaměřeného na charitativní a sociální práce a studovaného na teologické fakultě, katedře zaměřené na křesťanskou sociální práci, kde se v rámci dotazování na vlastní víru většina studentů (80 %) označila za křesťany (ať už s nebo bez církevní příslušnosti). Můžeme tedy předpokládat, že studenti mohou mít proto k tématům spirituality, náboženství a víry mnohem bližší vztah. Tento vztah pak může být ovlivněn dosavadními zkušenostmi s těmito tématy.

Z našeho výzkumu vyplynulo, že naprostá většina respondentů pokládá spiritualitu za podstatný aspekt lidství (97 %). Respondenti pokládají za vhodné otvírat témata náboženství a spirituality, pokud klient zažívá pro něj nepříznivou životní situaci anebo je vystaven nějaké formě diskriminace. Při porovnání obou klientských situací, pak za vhodnější pokládají otvírat téma spirituality s klienty v nepříznivé životní situaci. Téma náboženství zase spíše s diskriminovanými klienty. Rozdíl ale přitom nepokládáme za nijak markantní.

Vedle toho pokládají respondenti za důležité s tématy spirituality a náboženstvím s klienty pracovat. Především pomoci klientovi promyslet, jak mu jeho náboženský anebo spirituální podpůrný systém pomáhá, jak z něj mohou čerpat oporu, jak mohou spolupracovat s duchovním, jak pracovat s odpuštěním, modlit se za/s klienta/tem. Konkrétně modlení s klientem připouští 64 % studentů.

Zajímavé je zjištění, že přestože se velká většina respondentů označila – jak už uvedeno výše – za křesťany, pokládají se za spirituálně (případně nábožensky) založené, účastní se v současnosti náboženských obřadů nebo se věnují spirituálním anebo náboženským činnostem v soukromí, mají dvě třetiny z nich potřebu vědět o spirituálních záležitostech víc, než v současnosti znají. V otázce, zda by sociální pracovníci měli vědět o náboženských záležitostech více než v současnosti se skupina všech respondentů (n=36) rozdělila přesně na polovinu (vždy á 18 respondentů).

Na dotaz, zda byly součástí vzdělávání v sociální práci informace o náboženských nebo spirituálních tématech odpověděla většina studentů (83 %) kladně.

Nůžky se rozevírají v případě dalších výsledků výzkumu: více než polovina studentů uvedla, že sociální práce se zapojením spirituální složky má lepší šanci zmocnit klienta. A současně větší polovina studentů se vyjádřila, že sociální pracovníci obecně neumějí pomáhat klientům v náboženských a spirituálních záležitostech. Zde se nabízí prostor tyto postoje blíže prozkoumat v nějakém budoucím šetření. Stejně tak i míru vědomostí a zkušeností získaných v průběhu studia, které se zdají být ne zcela dostatečné na to, aby pomohly sociálním pracovníkům prakticky, efektivně a citlivě pomáhat klientům v náboženských a spirituálních záležitostech. S přihlédnutím na výše uvedené výsledky a závěry z výzkumu, ale také s ohledem na limity výzkumu, si ještě dovoluujeme předložit následující podněty pro případná budoucí šetření v této oblasti: jednak revidovat verzi dotazníku podle profesora Candy tak, aby byl studentům přístupnější (ve smyslu kratší, jednodušší). Vhodné by také bylo o probíhajících výzkumech studenty v rámci výuky informovat, aby byli více vtaženi do problematiky a měli větší ochotu se jí věnovat a také se do výzkumu aktivně přihlašovat. Současně se domníváme, že by bylo vhodné postoje studentů ke spiritualitě a náboženství a jejich praktické potřeby (především k praxi sociální práce) zjišťovat již v průběhu všech stupňů studia.

Závěrem můžeme v odpovědi na výzkumnou otázku konstatovat, že studenti považují spiritualitu za důležitou součást života jedince, i důležitou součást sociální práce a obecně *považují za vhodné spirituální a náboženská témata otevírat a při sociální práci s klienty používat*. Současné postoje studentů jsou ovlivněny dosavadními spirituálními a náboženskými zkušenostmi. Spiritualitu označují jako něco, co dává smysl, náboženství vnímají spíše jako komunitní záležitost

reprezentovanou konkrétními prostředky. Sociální práce po zapojení spirituální složky má podle studentů lepší šanci zmocnit klienta. V jejím samotném zapojování jsou ale spíše opatrnější, protože obecně neumějí klientům v náboženských a spirituálních záležitostech pomáhat a rádi by se – i přes dosavadní zapojení těchto témat ve výuce – dozvěděli něco více, a to především o spiritualitě. Když už aspekty spirituálně citlivé sociální práce zapojí, tak jsou nakloněni spíše nábožensky orientovaným intervencím před spirituálními. Bylo by vhodné prozkoumat, jaké konkrétní informace, znalosti, případně praxi, by studenti uvítali. Na základě prozkoumání této oblasti se dá předpokládat rozdíl ve vnímání vědomostí, které by se kromě teoretických znalostí, měly orientovat v rámci studia i na praktické návody, aby byli studenti, budoucí profesionálové, případně budoucí vedoucí pracovníci, na spirituálně citlivou sociální práci vhodně připraveni.

Seznam použitých zdrojů

ALLAN, John, BUTTERWORTH, John a LANGLEY, Myrtle. 1987. *A Book of Beliefs*. Oxford : Lion Publishing Corporation, 1987. ISBN 9780856485046.

BAUM, Detlef a GOJOVÁ, Alice a spol. 2014. *Výzkumné metody v sociální práci*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2014. ISBN 978-80-7464-390-3.

BEDNÁŘ, M. 2022. *Quo Vadis další vzdělávání v sociální práci*. Olomouc : CARITAS – Vyšší odborná škola sociální Olomouc, 2022. 978-80-87623-14-5.

BUGEL, Walerian a ŠLECHTOVÁ, Hana. 2012. *Tvorba kvalifikačních prací pro studenty oborů sociální práce. Principy a postupy*. Olomouc : CARITAS – Vyšší odborná škola sociální Olomouc, 2012. ISBN 978-80-87623-01-5.

BURIÁNEK, Jiří. 2017. *Sociologická encyklopedie*. [Online] Sociologickým ústav AV ČR, 2017. [Citace: 06. 11 2022.] Dostupné: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Deskripce>.

CAKIRPALOGLU, Panajotis. 2012. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha : Grada Publishing, 2012. ISBN 978-80-247-4033-1 (print).

CANDA, Edward R. a FURMAN, Leola D. 2010. *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 2010. 978-0-19-537279-3.

CANDA, Edward R. 2012. In: www.youtube.com. *Spiritual Diversity in Social Work: The Heart of Helping*. [Online] 08. 12 2012. [Citace: 28. 05 2022.] Dostupné: <https://www.youtube.com/watch?v=90kRJh-F80&t=14s> Kanál uživatele: Graduate School of Social Work - DU.

—. **2006.** *Spiritual Connection in Social Work: Boundary Violations and Transcendence*. [Online] 2006. [Citace: 27. 10 2022.] Dostupné: <http://www.spiritualityandsocialwork.ca/uploads/2/5/8/0/25806130/edcandakeynoteincanada2006editdwebsite.pdf>.

—. **2020.** *Spiritual Diversity in Social Work Practice. Slides for Teaching*. [ppt] Lawrence : University of Kansas School of Social Welfare, 2020.

CANDA, Edward, R. 2015. *Respecting Spiritual Diversity in Social Work: Clients' Rights to Freedom of and Freedom from Religion*; In: ŠTECH Oldřich, Patyi P., Truhlářová, Z. (eds.). *XII. Hradecké dny sociální práce - Sociální práce v nejisté době*. Hradec Králové; 1. - 2. října 2015 : Hradec Králové, Gaudeamus, sborník příspěvků konference, Dostupné: https://www.prohuman.sk/files/XII_Hradecke_dny_vedecky_sbornik.pdf, 2015.

CZEP CZOR, Lenka. 2020. *Spirituálně citlivá sociální práce podle Edwarda R. Candy a možná inspirace pro sociální práci u nás. Absolventská práce*. Olomouc : CARITAS – Vyšší odborná škola sociální Olomouc, 2020.

ČSÚ. 2022. *Sčítání 2021*. www.czso.cz. [Online] 31. 03 2022. [Citace: 03. 05 2022.] Dostupné: <https://www.czso.cz/csu/scitani2021/nabozenska-vira>.

DISMAN, Miroslav. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost.* Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002. 80-246-0139-7.

DOLEŽEL, Jakub. 2021. *Duchovní potřeby v prostředí sociální práce.* [Online] 2021. [Citace: 11. 08 2022.] Dostupné:

https://www.google.com/search?q=Duchovn%C3%AD+pot%C5%99eby+v+prost%C5%99ed%C3%AD+soci%C3%A1ln%C3%AD+pr%C3%A1ce&rlz=1C1GCEB_enCZ1009CZ1009&oq=Duchovn%C3%AD+pot%C5%99eby+v+prost%C5%99ed%C3%AD+soci%C3%A1ln%C3%AD+pr%C3%A1ce&aqs=chrome..69i57j0i30i54.

—, 2012. *Církevní sociální práce na pozadí encykliky Deus caritas est.* Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. 978-80-244-3384-4.

DOLEŽEL, Jakub. 2019. Edward R. Canda on Spiritually Sensitive Social Work. *Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta.* [Online] 28. 06 2019. [Citace: 21. 10 2022.] Dostupné: <https://www.cmtf.upol.cz/nc/en/news/clanek/edward-r-canda-on-spiritually-sensitive-social-work/>.

DOLEŽEL, Jakub. 2013. *Historie sociální práce. In Matoušek, O. a kol. Encyklopedie Sociální práce.* Praha : Portál, 2013. stránky 179-199. 978-80-262-0366.

—, 2017. Spirituální citlivost charitních služeb: Proč a jak pracovat se spirituální dimenzí životní situace klientů. *Caritas et veritas.* 2017, 7(1), stránky 32-49.

—, 2011. *Teoretické ukotvení církevní sociální práce na pozadí obecných a charitních dějin až po encykliku Deus caritas est.* Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. Disertační práce.

—, 2004. Východiska a cíle charitativně-diakonické práce se seniory. *Sociální práce / Sociálna práca.* 2004, 3, stránky 92-106.

DURKHEIM, É. 2002. *Elementární formy náboženského života.* Praha : Oikoymenh, 2002. ISBN 80-7298-056-4.

ELICHOVÁ, Markéta. 2017. *Sociální práce. Aktuální otázky.* Praha : Grada Publishing, 2017. 978-80-271-9802-4.

ELKINS, David N. 1998. *Beyond Religion: A Personal Program for Building a Spiritual Life Outside the Walls of Traditional Religion.* [pdf] Wheaton : Quest Books, 1998. ISBN 978-0-8356-4071-8.

EUROPEAN, COMMISSION. 2022. *Eurydice_Population, demographic situation, languages and religions.* [PDF] místo neznámé : Eurydice, 2022.

FISCHER, Ondřej, HERYÁN, Ladislav, JANDEJSEK, Petr, ŠIRKA, Š. Zdenko. 2018. Aspekty spirituality v příkladech teologicko-filosofického vzdělávání pro sociální práci. *Fórum sociální práce.* 2018, 2.

FRANKL, Viktor F. 2016. *Utrpení z nesmyslnosti života. Psychoterapie pro dnešní dobu.* Praha : Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1038-2.

FURNESS, Sheila and GILLIGAN, Philip. 2014. "It Never Game UP": Encouragements and Discouragements to Addressing Religion and Belief in Professional Practice - What Do Social Work Students Have To Say? *British Journal of Social Work.* 2014, 44(3), stránky 763-781.

- GAVORA, Peter a kol. 2010.** Elektronická učebnica pedagogického výskumu. [Online] Bratislava: Univerzita Komenského, 2010. [Citace: 12. 01 2023.] Dostupné: <http://www.e-metodologia.fedu.uniba.sk/index.php/kapitoly/dotaznik.php?id=i12>.
- GEHRING, R. B., OPATRŇY M., BIRHER N., BAUMANN, K. (Hrsg.). 2021.** *Spiritualität, Ethik und Soziale Arbeit*. [PDF] Freiburg : Freidok Plus, 2021. ISBN 978-3-928969-88-8.
- GIDDENS, Anthony. 2003.** *Důsledky modernity*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. stránky 85-90. 80-86429-15-6.
- GIERCZUSZKIEWICZ, Tomasz. 2017.** *Měření účinnosti použití konceptu duchovního posouzení podle Davida R. Hodge u osob bez domova v kontextu zdrojového modelu sociální práce*. Olomouc : UPOL, 2017. Diplomová práce.
- GRAFF, Dorothy L. 2007.** A Study of Baccalaureate Social Work Student's beliefs about the Inclusion of Religious and Spiritual Content in Social Work. *Journal of Social Work Education*. 2007, 43(2), stránky 243–256.
- GRÜN, Anselm. 2013.** *Nebe začíná v tobě*. Praha : Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0351-3.
- GULOVÁ, Lenka. 2011.** *Sociální práce. Pro pedagogické obory*. Praha : Grada Publishing, 2011. 978-80-247-3379-1.
- HAMPLOVÁ, Dana. 2013.** *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Praha : Karolinum, 2013. 978-80-246-2244-6.
- HENDL, Jan. 2012.** *Přehled statistických metod. Analýza a metaanalýza dat*. Praha : Portál, 2012. 978-80-262-0200-4.
- **1999.** *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha : Karolinum, 1999. 8024600307.
- HODGE, David R. 2015.** *Spiritual assessment in social work and mental health practice*. New York : Columbia University Press, 2015. ISBN 978-0231163965.
- **2003.** *Spiritual Assessment: A Handbook for helping Professionals*. Botsford : North American Association of Christians in Social Work, 2003. ISBN: 978-0-9715318-0-2.
- **2016.** The Spiritual Competence Scale: A New Instrument for Assessing Spiritual Competence at the Programmatic Level. Research on Social Work Practice. *In Research on Social Work Practice*. 2016, Sv. March 2007, 17(2), stránky 287-294.
- HOLLOWAY, Margaret a MOSS, Bernard. 2010.** *Spirituality and Social Work*. New York : Palgrave Macmillan , 2010. ISBN 978-0-230-21924-3.
- HRDINOVÁ, Štěpánka. 2018.** *Spirituální hodnoty v sociální práci*. Hradec Králové : autor neznámý, 2018.
- HRUBEŠOVÁ, Ilona. 2019.** *Spirituální dimenze v současném pojetí sociální práce se seniory*. Diplomová práce. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2019.
- CHEMIEC-CASE, Rick. 2016.** Models for Ethically Integrating Faith and Social Work. [autor knihy] In T.L. Scales and M.S. Kelly (Eds). [překl.] Doležel J. - pracovní překlad. *Christianity and Social Work: Readings on the Integration of Christian Faith and Social Work Practice*. Botsford, Conn. : North American Association of Christians in Social Work, 2016, stránky 175-197.

CHRÁSKA, Miroslav. 2007. *Metody pedagogického výzkumu*. Praha : Grada Publishing, 2007. 978-80-247-1369-4.

IFSW. 2022. *International definition of social work*. [https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/] 2022.

JALICS, Franz. 2015. *Cesta kontemplace*. Praha : TRITON, 2015. ISBN 978-80-7387-858-0.

JAMES, R Dudley. 2016. *Spirituality matters in social work*. New York: : Routledge, 2016. ISBN 978-0415747042.

JANÁK, Dušan. 2011. *Inovace a modernizace výuky a zvyšování odborných kompetencí*. Opava : Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2011. Studijní opora.

KALVÍNSKÝ, Ivo. 2019. Zkušenosti ze supervizních setkání a návrh systému supervize. www.edu.cz. [Online] 2019. [Citace: 25. 05 2022.] Dostupné: <https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2021/06/Zkusenosti-ze-superviznich-setkani-a-navrh-systemu-supervize.pdf>.

KAŇÁK, Jan a VÁNĚ, Jan. 2021. Studie Varia. *Caritas and Veritas*. 2021, 11, stránky 181-193.

KAŇÁK, Jan. 2018. *Dělání sociální práce při střetávání profesionálního a spirituálního diskursu – studie kritických incidentů krizové intervence*. Brno : Masarykova univerzita, 2018. Disertační práce.

—. **2016.** Nedefinovaná profesionalita: Vztah diskursů spirituality a profesionality v sociální práci v soudobé odborné literatuře. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2016, 5, stránky 72-91.

—. **2015.** Postavení diskursu spirituality v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2015, 4, stránky 30-46.

—. **2015.** Postoje studentů sociální práce ke spiritualitě a náboženství: výstupy z pilotní studie; In: ŠTECH Oldřich, Patyi P., Truhlářová, Z. (eds.). *XII. Hradecké dny sociální práce - Sociální práce v nejisté době*. Hradec Králové 1. - 2. října 2015 : Hradec Králové, Gaudeamus, sborník příspěvků konference, Dostupné: https://www.prohuman.sk/files/XII_Hradecke_dny_vedecky_sbornik.pdf, 2015, stránky 68-73.

KAROLA, Josef. 2017. *Sociologická encyklopedie*. [Online] Sociologická společnost AV ČR, 2017. [Citace: 11. 06 2022.] Dostupné na: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Religiozita>.

KODYMOVÁ, Pavla a HONSŮ, Renata. 2019. *Věra Pohlová: Sociální práce a život ve 20. století*. Praha : Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2019. 978-80-246-4564-3.

KODYMOVÁ, Pavla. 2016. Dopad komunistické propagandy na profesi sociální práce v ČR v období IX. až XII. sjezdu Komunistické strany Československa (1949–1962). *Digitální depozitář Univerzity Karlovy Praha*. [Online] 2016. [Citace: 12. 11 2022.] Dostupné: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/97035/1483971_pavla_kodymova_9-21.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

—. **2018.** Propojení americké a československé sociální práce na území Čech v letech 1918–1936. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2018, 18(5), stránky 19-34.

—. **2015.** Sešit sociální práce. Sociální pracovník v multidisciplinárním týmu. www.mpsv.cz. [Online] 3 2015. [Citace: 28. 05 2022.] Dostupné: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/953091/3ssp.pdf/7f72a3fc-91fc-c606-6781-cb374d528797>.

- KREJČÍ, Jiří. 2011.** Nejen o etických souvislostech výzkumu. Rozhovor. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2011, 1 (11), stránky 25-27.
- KROCKAUER, Rainer. 2006.** Theologie Sozialer Arbeit. Zehn Thesen. [autor knihy] In Rainer Krockauer a et al. [překl.] Doležel J. - pracovní překlad. *Theologie und Soziale Arbeit: Handbuch für Studium, Weiterbildung und Beruf*. München : Kösel, 2006, stránky 31-44.
- KROCKAUER, Rainer, BOHLEN, Stephanie a LEHNER, Markus. 2006.** *Theologie und soziale Arbeit. Handbuch für Studium, Weiterbildung und Beruf*. München : Kösel-Verlag, 2006. 978-3-466-36710-8.
- KŘIŠŤAN, Alois. 2010.** *Praktická teologie, pastorační práce a sociální práce - mezioborové souvislosti*. In Martínek, M. a kol. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. Praha : JABOK, 2010. stránky 16-24. 978-80-904137-6-4.
- KŘIŠŤAN, Alois, MUSIL, Libor. 2008.** Nezodpovězená otázka vztahu „pozorného srdce“ a „odbornosti“ v křesťanské zakotvené praxi sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*. 11 2008, stránky 93–99.
- KUBICOVÁ, Alina. 2010.** Fenomén spirituality a jeho integrace do osnov sociální práce; In: SMUTEK, Martin; Friedrich W. S.; TRUHLÁŘOVÁ Z. (eds.). *VII. Hradecké dny sociální práce - Rizika sociální práce*. Hradec Králové 1. - 2. října 2010. Hradec Králové 1. - 2. října 2010: sborník příspěvků konference : Hradec Králové, Gaudeamus Dostupné: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.465.745&rep=rep1&type=pdf>, 2010, stránky 459-464.
- KVARFORDT, CONNIE L., SHERIDAN, M. J. a TAYLOR, O. 2018.** Religion and Spirituality in Social Work Curriculum: A Survey of Canadian Educators. *British Journal of Social Work*. 2018, 48, stránky 1469-1487.
- LABÁTH, V. 2015.** Sebazpoznanie a pomáhajúce profese; In: ŠTECH Oldřich, Patyi P., Truhlářová, Z. (eds.). *XII. Hradecké dny sociální práce - Sociální práce v nejisté době*. Hradec Králové 1. - 2. října 2015 : Hradec Králové, Gaudeamus, sborník příspěvků konference, Dostupné: https://www.prohuman.sk/files/XII_Hradecke_dny_vedecky_sbornik.pdf, 2015, stránky 30-35.
- Lama, His Holiness the Dalai. 2012.** *Soucinnost. Učebnice vytváření vnitřního míru a šťastnějšího světa*. Praha : Euromedia Group k.s. - Knižní klub, 2012. 978-80-242-3656-8.
- LUN, Alece a Wai, Man. 2015.** A Qualitative Study of Student's Perception of Spirituality and Religion. *Social Work and Christianity*. 2015, 42(2), stránky 178-192.
- MASLOW, Abraham H. 1954.** *Motivation and personality*. New York : Harper & Row, 1954. 978-0-06-041987-5.
- MATKA TEREZA. 1997.** *Myšlenky na každý den*. Praha : Nové Město, 1997. ISBN 80-86146-00-6.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2001.** *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001. 80-7178-473-7.
- MATOUŠEK, Oldřich. 2013.** *Encyklopedie sociální práce*. Praha : Portál, 2013. 978-80-262-0366-7.

- . 2020. In: Youtube. *Současný stav profese sociální práce v ČR*. [Online] 20. 09 2020. [Citace: 21. 03 2022.] Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=zdE_G5XVgnE Kanál uživatele: Sociální práce / Sociální práca.
- . 2020. In: Youtube. [Online] 20. 09 2020. [Citace: 21. 03 2022.] Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=zdE_G5XVgnE Kanál uživatele: Sociální práce / Sociální práca.
- . 2004. Klientův přirozený svět a sociální služby. *Sociální práce / Sociální práca*. 2004, 3, stránky 57-66.
- MILLER, Jaroslav. 2017.** Etický kodex zaměstnanců a studentů Univerzity Palackého. [Online] 13. 12 2017. [Citace: 24. 03 2023.] Dostupné: https://pracuj.upol.cz/fileadmin/userdata/cm/Pracuj/Etický_kodex_2017.pdf.
- MOCKOVÁ, A. 2016.** *Spiritualita jako téma sociální práce*. Hradec Králové : Univerzita Hradec Králové, 2016. Bakalářská práce.
- MOORE, Robert L. a ed. 1998.** *C. G. Jung a křesťanská spiritualita*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-195-9.
- MOORE, Thomas. 2012.** *Knihy o lásce a přátelství. Pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*. Praha : Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0205-9.
- MPSV. 2020.** *Sborník příspěvků ke Světovému dni sociální práce s názvem Proměny hodnot a limitů sociální práce*. [PDF] Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2020. 978-80-7421-220-8.
- . 2015. Sociální pracovník. *Sešit sociální práce*. [Online] 03 2015. [Citace: 22. 07 2022.] Dostupné: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/953091/3ssp.pdf/7f72a3fc-91fc-c606-6781-cb374d528797>. ISBN 978-80-7421-088-4.
- MŠMT. 2015.** *Etický rámec výzkumu*. [pdf] Praha : MŠMT, 2015.
- MUCHOVÁ, Ludmila. 2007.** *Náboženská výchova ve službě české škole. Porozumění světovým náboženstvím*. Brno : Jiří Brauner, Kartuziánské vydavatelství, 2007. ISBN 80-86953-03-3.
- MUSIL, Libor. 2004.** *"Ráda bych vám pomohla, ale": dilemata práce s klienty v organizaci*. Brno : Marek Zeman, 2004. 80-903070-1-9.
- MUSIL, Libor a JAKLOVÁ STŘIHAVKOVÁ, Daniela. 2020.** Reflecting on a Common Core and the Variability of Social Work Definitions : "Theme and its Interpretations" by Foucault. *Journal of Social Work Education*. 2020, 2, stránky 384-393.
- NAVRÁTIL, P. a NAVRATILOVÁ, J. 2008.** Postmodernita jako prostor pro existenciálně citlivou sociální práci. *Sociální práca / Sociální práce*. 4, 2008, stránky 128-135.
- NEČASOVÁ, Mirka. 2001.** *Úvod do filozofie a etiky sociální práce*. [PDF] Brno : Masarykova univerzita, 2001.
- NĚMEČKOVÁ, Kateřina. 2015.** *Nenáboženská spiritualita v postmoderní době. Spiritualita a nové paradigma*. Praha : Universita Karlova, 2015. Dizertační práce.
- NEŠPOR, Zdeněk R., ed. 2004.** *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-7330-061-3.

OPATRŇÝ, Aleř. 2017. *Spirituální péče o nemocné a umírající*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2017. ISBN 978-80-7465-269-1.

OPATRŇÝ, M., FLÍDROVÁ, M., SÝKOROVÁ, A. 2015. Návrat ke klientovi: K současnému smyslu hledání sociální práce. *Caritas et veritas*. 2015, 5, stránky 144-153.

OPATRŇÝ, Michal. 2017. O spiritualitě v sociální práci s Pavlem Navrátilem. *Caritas et veritas*. 2017, 7 (1), stránky 9-12.

—. 2013. *Sociální práce a teologie*. Praha : Vyšehrad, 2013. 978-80-7429-408-2.

—. 2011. Třináctá komnata vztahu teologie a sociální práce. *Caritas et veritas*. 2011, 1, stránky 44-59.

OPATRŇÝ, Michal, LEHNER, Markus, a kol. 2010. *Teorie a praxe charitativní práce*. České Budějovice : Scientia. Jihočeská univerzita. Teologická fakulta, 2010. 978-80-7394-214-4.

PAPEŽ FRANTIŠEK. 2013. *Fratelli Tutti - Encyklika o bratrství a sociálním přátelství*. Praha : Karmelitánské nakladatelství, 2013. 978-80-7566-217-0.

—. 2020. *Vřichni jsme misionáři. Papeř Frantiřek. Rozhovor s Giannim Valentem*. Praha : Nakladatelství Paulínky, 2020. ISBN 978-80-7450-377-1.

PAYNE, Malcolme. 2018. *Spiritualita, emoce, poznání*. [PPT, překlad] Praha : MPSV, 2018.

POMPEY, Heinrich (Hg). 1997. Beziehungstheologie - Das Zueinander theologischer und psychologischer "Wirk"-lichkeiten und die biblisch/theologische Kontextualisierung von Lebens- und Leidenserfahrungen. [autor knihy] In H. Pompey (Hg). [překl.] Doleřel J. - pracovní překlad. *Caritas - Das menschliche Gesicht des Glaubens: Ökumenische und internationale Anstöße einer Diakoniethologie*. Würzburg : Echter, 1997, stránky 92-127.

POMPEY, Heinrich, DOLEŽEL, Jakub. 2006. Impulzy pro sociální práci církve - encyklika DEUS CARITAS EST. *Studia theologica*. 2006, 3, stránky 53-61.

PREISS, M., a další. 2015. Dotazník intenzity nábořenské víry - psychometrické výsledky u českých a slovenských vysokořkolských studentů. *Psychologie - Elektronický časopis ČMPS*. 2015, 2, stránky 36-50.

PUNCH, Keith F. 2008. *Úspěřný návrh výzkumu*. Praha : Portál, 2008. 978-80-7367-468-7.

—. 2008. *Základy kvantitativního řetření*. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-391-9.

RODE, Nino. 2017. Defining social work is a never-ending story. *European Journal of Social Work*. 2017, 1, stránky 64-75.

ŘÍČAN, Pavel a JANOŠOVÁ, Pavlína. 2016. *Spirituální výchova v rodině. Co radí psychologové?* Praha : Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1098-6.

ŘÍČAN, Pavel. 2007. *Psychologie nábořenství a spirituality*. [(e-kniha)] Praha : Portál, 2007. 978-80-7367-312-3.

—. 2006. Spiritualita jako klíč k osobnosti a lidským vztahům. *Československá psychologie*. 2006, Sv. 50, 2, stránky 119-137.

- SHERIDAN, Michael J. a Katherine Amato-von Hemert. 1999.** The Role of Religion and Spirituality in Social Work. Education and Practice: A Survey of Student Views and Experiences. *Journal of Social Work Education*. Hospital Premium Collection, 1999, Sv. 35, 1, stránky 125-141.
- SOBOTKOVÁ. 2020.** *Sociální reprezentace pozitiv a negativ výuky oboru sociální práce ve vztahu k sociální práci s lidmi s psychózou podle vzdělavatelů v sociální práci a sociálních pracovníků pracujících s lidmi s psychózou. Diplomová práce.* Brno : Masarykova Univerzita Brno, 2020.
- SOCIAL WORKERS. 2013.** NASW Standart for a Social Work Case Management. [Online] 2013. [Citace: 18. 11 2019.] Dostupné z: <https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=acrzqmEfhlo%3D&portalid=0>.
- SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. 2006.** Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků v ČR. www.socialnipracovnici.cz. [Online] 2006. [Citace: 28. 05 2022.] Dostupné: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspr.pdf.
- STARFOS. 2022.** TA ČR STARFOS. www.starfos.cz. [Online] Technologická agentura ČR, 2022. [Citace: 11. 06 2022.] Dostupné: <https://starfos.tacr.cz/cs/project/TL05000217>.
- STRÍŽENEC, Michal. 2007.** *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu.* Bratislava : Ústav experimentálnej psychologie SAV, Slovak Academic Press, 2007. 978-80-88910-24-4.
- SUCHOMELOVÁ, Věra. 2016.** *Senioři a spiritualita - duchovní potřeby v každodenním životě.* Praha : Návrat domů, 2016. ISBN 978-80-7255-361-7.
- SVATOŠOVÁ, Marie. 2012.** *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?* Praha : Grada Publishing, a.s., 2012. ISBN 978-80-247-4207-9.
- ŠANDEROVÁ, Jadwiga. 2007.** *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách.* Praha : SLON, 2007. ISBN 978-80-86429-40-3.
- ŠEDIVÝ, J. 2018.** *TO OPRAVDOVÉ ZŮSTÁVÁ - Rozhovory Denisy Červenkové a Elvy Frouze s Janem Šedivým o kontemplativní cestě.* Brno : Cesta, 2018. 978-80-7295-238-0.
- ŠEVČÍKOVÁ, Stanislava a NAVRÁTIL, Pavel. 2010.** Sociální práce jako institucionalizace rizika v pozdně moderní době. *Sociální studia / Social Studies*. 2010, 2, stránky 115-133.
- ŠILER, V. 2017.** *Religiozita a spiritualita ve zdravotní a sociální péči.* Ostrava : Ostravská univerzita, 2017. 978-80-7464-966-0.
- ŠPILÁČKOVÁ, Marie. 2018.** Etablování profesionální sociální práce v rámci sociální politiky podniků na území Čech a Moravy. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2018, 18(5), stránky 5-18.
- , 2016. The Importance of Historical Knowledge for Social Work as a Science, Profession and Academic Discipline - Experiences from Czech Republic. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2016, 4, stránky 66-78.
- ŠRAJER, Jindřich. 2006.** Lidská důstojnost a sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2006, 2, stránky 109-113.
- ŠTAMPACH, Ivan. 2018.** Nenáboženská spiritualita jako téma na pomezí religionistiky a jiných humanitních oborů. *Pantheon*. 2018, 2, stránky 45-58.

ŠTĚCH, Ondřej. 2014. *Kapitoly z výzkumu v sociální práci.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2014. 978-80-7435-471-7.

TAFFERNER, Andrea. 2006. "Hört mir denn keiner zu?" Aufmerksame Präsenz als Zentrum einer spirituell sensiblen Sozialen Arbeit.. [autor knihy] In KROCKAUER Rainer a et al. [překl.] J. Doležel - pracovní překlad. *Theologie und Sociale Arbeit: Handbuch für Studium, Weiterbildung und Beruf.* München : Kösel, 2006, stránky 116-124.

TAVEL, Peter. 2007. *Smysl života podle Viktora Emanuela Frankla.* Praha/Kroměříž : TRITON, 2007. ISBN 80-7254-915-4.

TRUSINOVÁ, Magdaléna. 2013. Vztah teologie a sociální práce. *Český rozhlas.* [Online] 07. 04 2013. [Citace: 01. 11 2022.] Dostupné: <https://plus.rozhlas.cz/teologie-a-socialni-prace-stykani-a-potyvani-7992279>.

ÚLEHLA, Ivan. 1999. *Umění pomáhat.* Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 1999. ISBN 80-85850-69-9.

VAŠEK, Bedřich. 1929. Křesťanská sociologie. Část III. Sociální práce. [Online] 1929. [Citace: 22. 09 2022.] Dostupné: <http://librinostri.catholica.cz/download/VasKresSociol3-r.pdf>.

VÁVRA, Ondřej, VÁVROVÁ, S. a PECHOVÁ, O. 2017. Spiritualita u studentů sociální pedagogiky a dalších oborů pomáhajících profesí. *Sociální pedagogika / Social Education.* 2017, 5(1), stránky 76-89.

VOJTÍŠEK, Zdeněk. 2018. In: www.youtube.com. [Online] 31. 8 2018. [Citace: 23. 05 2022.] Dostupné: <https://www.youtube.com/watch?v=65rCzNfXB3E> Kanál uživatele: EkumenickaLesniSkola.

VOJTÍŠEK Z., DUŠEK P., MOTL J., 2012. *Spiritualita v pomáhajících profesích.* Praha : Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0088-8.

VOJTÍŠEK, Zdeněk a HALÍK, Tomáš. 2017. In www.youtube.com. [Online] 06. 03 2017. [Citace: 22. 05 2022.] Dostupné: <https://www.youtube.com/watch?v=iNVhtS8uKxE> Kanál uživatele: Česká křesťanská akademie.

VOJTÍŠEK, Zdeněk. 2017. In www.youtube.com. [Online] 18. 12 2017. [Citace: 14. 05 2022.] Dostupné: <https://www.youtube.com/watch?v=HgAtCbthCpM> Kanál uživatele: Univerzita Karlova.

—. 2017. In www.youtube.com. [Online] 01. 02 2017. [Citace: 14. 05 2022.] Dostupné: <https://www.youtube.com/watch?v=WsfVP3mIVb8> Kanál uživatele: Český rozhlas Radiožurnál.

VRZAL, Miroslav. 2017. První olomoucká religionistická konference: „Náboženství a spiritualita z pohledu současné religionistiky". *Religio.* 2017, 1.

WINSHIP, Jim. 2002. Infusing Spirituality and Religion into Social Work Practice. www.nacsw.org. [Online] 22. 04 2002. [Citace: 28. 05 2022.] Dostupné: <https://www.nacsw.org/AudioConf/042902Handouts.htm>.

ZAJACOVÁ, Melanie. 2014. Profesionální sociální pracovník v současné společnosti. *Sociální práce / Sociálna práca.* 18. 11 2014.

ZINNBAUER, Brian J., PERGAMENT, Kenneth I., SCOTT, Ellie, B. 1999. Emerging Meanings of Religiousness and Spirituality: Problems and Prospects. *Journal of personality*. 1999, 12.

ŽÁČKOVÁ, Jana. 2011. *Metody a techniky sociálního výzkumu - – úvod do problematiky kvantitativních výzkumů.* Opava : Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2011. Studijní opora.

Seznam obrázků

Obrázek 1 - Uchopení spirituality a náboženství

Obrázek 2 - Náboženství, spiritualita a sociální práce

Obrázek 3 - Historie návštěv

Obrázek 4 - Statistika vyplňování dotazníku

Obrázek 5 - Statistika respondentů

Seznam tabulek

Tabulka 1 - Sociodemografické charakteristiky

Tabulka 2 - Deklarace víry studentů v dotazníku

Tabulka 3 - Vhodnost otevření tématu náboženství / spirituality v rámci posouzení / přijetí klienta

Tabulka 4 - Vhodnost otevření tématu náboženství / spirituality (životní situace)

Tabulka 5 - Vhodnost otevření tématu náboženství / spirituality (oprese klienta)

Tabulka 6 - Využívání nebo souhlas studentů se zapojením spirituální / náboženské složky

Tabulka 7 - Vhodnost otevření tématu náboženství / spirituality v rámci posouzení / přijetí klienta

Tabulka 8 - Účast na náboženských nebo spirituálních obřadech, aktivitách

Tabulka 9 - Náboženské / spirituální založení

Tabulka 10 - Vztah k organizované náboženské nebo spirituální skupině

Tabulka 11 - Prostředí poskytující náboženské nebo spirituální podněty v dětství a dospívání

Seznam příloh

Příloha 1 – Dotazník „Role spirituality a náboženství u studentů sociální práce“